

İndi Ermənistan adlanan ərazi, Qərbi Azərbaycan-İrəvan mahalı, Zəngibasar mahalı, Göyçə mahalı tarixi Azərbaycan torpağıdır.

Heydər ƏLİYEV

Bu gün biz yaxşı bilirik ki, Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranıb. Zəngəzur, Göyçə mahalı, İrəvan bizim doğma torpaqlarımızdır. Biz qayıdacağıq!

İlham ƏLİYEV

Bir parça daş vətəndir!

Mahirə NAĞIQIZI

YURDUN SƏSİ

№01(1)

oktyabr 2024-cü il

BAŞ REDAKTORDAN

Əziz oxucu zəngin tarixi və ənənələri olan Azərbaycan milli mətbuatı sıralarını genişləndirərək “Yurdun səsi” adlı yeni bir qəzetlə sizin görüşünüze gəlib. Biz ənənəyə sadıq qalmaqla yenilikçiliyi seçirik. Şübhəsiz ki, Azərbaycan milli mətbuatının zəngin ənənələri heç vaxt unudulmamalı daha da inkişaf etdirilməlidir. Bu ənənələrin əsası Azərbaycanın ən parlaq ziyalıları Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə, Məmməd ağa Şaxtaxtinski kimi ziyalılarımız tərəfindən qoyulub. İlk mətbuatımızın yaradıldığı dövrdə qəzet çap etməyin şərtləri çox ağır idi. Çar Rusiyasının yerli canişinlərindən icazə almaq, nəşrin dövriliyini təmin etmək üçün maddi imkanlar ən əsas işə oxucu kütləsi qazanmaq kimi qayğıları var idi. Həmin dövrdə mətbuat yalnız kağız daşıyıcıları üzərindən

yayımlanırdı. Lakin müasir dövrün tələbləri başqadır. Demək olar ki, əksər ölkələrdə kağız daşıyıcıları üzərindən qəzet istehsalı artıq aradan qalxmaq üzrədir. Lakin biz “Yurdun səsi”ni məhz kağız daşıyıcıları üzərindən çap olunmasını zəruri hesab edirik. Çünki bu tarixi bir davanın vacib missiyasına hesablanmış nəşrdir.

Təsadüfi deyil ki, XXI əsr informasiya və texnologiya əsri adlandırılır. Doğrudan da artıq hədəfə doğru irəliləmək üçün informasiya cəbhəsində öndə getməlisən. Qarabağ işğaldan azad edildikdən sonra Azərbaycan xalqı qarşısında yeni hədəf müəyyənləşib. **Qərbi Azərbaycana qayıdış!** Bu yolda bizim informasiya rüporlarına, sosial şəbəkə seqmentlərinə, jurnallara, saytlara və qəzetlərə ehtiyacımız var. “Yurdun səsi” də bu zərurətdən yaranıb. Biz zəngin tarixə, əsrarəngiz gözəlliyə malik Qərbi Azərbaycanı gənc nəsllə tanınması və sevdirməsini qarşımıza qoyduğumuz hədəflərdən biridir.

Gənclər işğala qarşı sona qədər məğrurcasına vuruşan İrəvan xanını tanımalı, onu sevməlidir. Bunun üçün biz qəzet platformasından isti-

fadə etməyi vacib sayırıq. “Yurdun səsi” gənc nəsillə birbaşa təmas və birgə layihələr keçirməyi effektiv hesab edir.

Qarşımızda yüz illərlə saxta tarix aşlanmış, mifoloji arzularla yaşayan riyakar bir etnik qrup var, bizim şərti olaraq erməni adlandırdığımız haylar. Eyni zamanda xristiyan güc mərkəzlərinin Türk dünyasının bütövlüyünü pozulmağa yönəlmiş xristiyan buffer zolağı yaradılması layihəsinin gerçəkləşməsi fonunda süni şəkildə yaradılmış Ermənistan “dövləti”. Bu “dövlət” birmənalı şəkildə tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaradılıb. Biz öz tarixi torpaqlarımıza qayıtmaq istəyirik! Biz bunu necə gerçəkləşdirəcəyik? Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin dediyi kimi biz topla tufənglə deyil öz elmimiz, zəkamız və yurdsevərliyimizlə Qərbi Azərbaycana qayıdacağıq. Biz buna inanırıq! “Yurdun səsi” bu ad təsadüfən seçilməyib. Bu səs qərblə qalan yurdumuz Qərbi Azərbaycanın səsidir. Öz doğma yurdumuzun səsidir. Biz bu həqiqətləri dünyaya çatdırmaq üçün YURDUMUZUN SƏSİNƏ ehtiyacımız var.

“Yurdun səsi” qəzetinin missiyası Qərbi Azərbaycana qayıdışın rüporuna çevrilmək bu məqsədə xidmət etməkdir. Eyni zamanda Qərbi

Azərbaycanın mədəniyyətini, tarixini, flora və faunasını, mətbəxinə maddi və qeyri maddi mədəni irsini öyrənmək təbliğ etmək və gənc nəsillə çatdırmaq qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Qəzetdə elmi publisitik və kütləvi oxucu üçün nəzərdə tutulmuş məqalələrin və araşdırmaların nəşri nəzərdə tutulub.

“Yurdun səsi” qərblə qalan yurdumuzun səsidir. Öz doğma yurdumuzun səsidir. Biz bu həqiqətləri dünyaya çatdırmaq üçün YURDUMUZUN SƏSİNƏ ehtiyacımız var.

Ənənə və novatorluğu özündə birləşdirən “Yurdun səsi” qəzeti ilə sizi əməkdaşlığa dəvət edirik!

Mahirə HÜSEYNOVA,
“Yurdun Səsi” qəzetinin baş redaktoru, ADPU-nun beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin açılışı

Eksponatlar: Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzində toplanmış Qərbi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən deportasiya zamanı özləri ilə gətirdikləri müxtəlif növde eksponatların təqdimatı keçirildi və onların hansı ailəyə, Qərbi Azərbaycanın hansı bölgəsinə aid olduğu haqqında məlumat verildi.

Mahirə xanımın otaqla tanış etməsi: “İstəyirəm deyəm ki, bu kiçik otaqda, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzində çox böyük işlər görülməlidir. Biz tədris ocağı olduğumuz üçün önəmlidir ki, burda gələcək nəsillər üçün faydalı ola biləcək materiallar yer alsın. Çünki maariflənmənin ən mühüm yeri

buradır. Biz tələbələrimizi, müəllimlərimizi də maarifləndiririk. Burada toponimlər, tarix, etnoqrafiyadan tutmuş, folklordan, kulinariyadan tutmuş hər bir sahə öyrəniləcəkdir. Çünki bura elm mərkəzidir, biz buraya alimləri cəlb edirik. Qarşıda duran vəzifələr cənab prezidentin 2022-ci ilin dekabrın 24-də bizim qarşımıza qoyduğu vəzifələrdir. Biz erməni ilə səngərdə deyil, elmdə döyüşəcəyik ki, bunun da yolu belə mərkəzlərdən keçir”.

Mərkəzdə olan şəkillər və sənədlərin hər biri ayrı-ayrılıqda Rusiya Dövlət arxivlərinə, prezident kitabxanasına məxsus sənədlərdir.

Akt zalı: Mahirə xanım qonaqların salamlayaraq göstərdikləri dəstəyə görə hər birinə təşəkkür etdi. “Hörmətli qonaqlarımız, həm elm adına, həm universitetimiz adına hər birinizə dəyərli vaxtlarınızı sərf edib gəldiyinizə görə təşəkkür edirəm. Bizim üçün bu məsələ sıradan bir məsələ olmadı, biz bunu bir elmi-praktik konfrans olaraq keçiririk. Qərbi Azərbaycan mövzusu da, türkoloji mövzu da müasir tədqiqat üçün yeni deyil. Mövzu yeni olmasa da, bu işdə istiqamətlər yenidir. Qərbi Azərbaycan yurddur. Ana yurddur, Ata yurddur, dildir, vətəndir, anadır, layladır, bayatıdır, ədəbiyyatdır, hər şeydir. Bunların da hər biri müqəddəs olan şeylərdir”.

ADPU-da “Qərbi Azərbaycan - Yurd Yerimiz” adlı konfrans keçirilib

ADPU-nun rektoru, professor Cəfər Cəfərov

“Əziz dostlar! Bu gün ADPU-da iki mərkəzin açılışı münasibəti ilə bura toplaşmışıq. Hamınıza dərin təşəkkürümüzü bildirmək istəyirik, çünki vaxtınızı ayıraraq bu gözəl gündə bizimlə bir yerdəsiniz. Qələbəmizdən sonra, Azərbaycan torpaqları uğrunda şəhidlərimizin qanı bahasına Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə torpaqlarımızın tam azad olunmasından sonra, ölkəmiz qarşısında yeni hədəflər durur. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında, tez-tez, demək olar ki, hər dəfə bu hədəflər barədə fikir bildirir və sonuncu dəfə artıq seçkidən sonra andıçmə mərasimində də o, bu hədəflərin üstündə dayandı. Bu fikirlərdə gənclərimizi milli mənavi hədəflər ruhunda böyütmək, ölkənin siyasəti ilə bağlı məsələlərdə isə Qərbi Azərbaycan problemi və türk dünyası ilə bağlılıq məsələsi ön plana çəkilir. Bir elm ocağı olaraq, bir təhsil ocağı olaraq ADPU özünün çoxminlik ordusuyla, ziyalı ordusuyla həmin bu proseslərə ölkənin həllini gözləyən gələcək hədəfləri məsələsində öz töhfəsini verməyə çalışır. Bu məsələlərin elmi cəhətdən araşdırılmasında, bu işlərin koordinasiya həllinə dəstək olmaqdan ötrü mərkəzlər yaratmağı qərara almışdıq. Bununla bağlı keyli vaxtdır ki iş gedir. Bu gün onların açılışını belə qərara gəldik ki, elə sizlərlə birlikdə qeyd edək. Mən sizin hamınızı universitetimiz adından salamlayıram. Bu işlərin təşəbbüskarı Mahirə xanımdır. Bu işdə əməyi keçən hər kəsə təşəkkür edirəm”.

Professor Mahirə Həseynova

Hörmətli qonaqlar, hörmətli Cəfər müəllim bugün bizə dəstək olub həmin mərkəzlərin açılışında göstərdiyiniz köməyə görə sizə təşəkkür edirik. Hörmətli qonaqlarımıza da həm elmin adına, həm universitetimiz adına hər birinizə dəyərli vaxtlarını sərf edib gəldiyinizə görə təşəkkür edirəm. Bu məsələ biraz sıradan olmadı, açılışlarda da bu bir elmi-praktik konfrans olaraq keçir. Qərbi Azərbaycan mövzusu türkoloji mövzuda – yenidir. Mövzu yeni olmasa da, bu işdə istiqamətlər yenidir. Qərbi Azərbaycan yurddur. Ana

yurddur, Ata yurddur. Dildir, vətəndir, anadır, layladır, bayatdır, ədəbiyyatdır, hər şeydir. Bunların da hər biri müqəddəs olan şeylərdir.

İbrahim Bayramov

“Biz bu gün Pedaqoji universitetin tarixinə yazılacaq bir günə toplaşmışıq. Bu tarix yaddaş tarixi

ponimlərin araşdırılması ilə bağlı tarixçi alim Nazim Mustafa ilə o xəritə üzərində apardığımız araşdırmalar və başqa xəritələr bir daha sübut edir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan torpaqlarıdır. Ümumiyyətlə Qərbi Azərbaycanın tarixi Azərbaycan torpağı olmasını 3 mühüm faktı təsdiq edir.

xidir. Mən fikrimə H.Əliyevin şitəti ilə başlamaq istədim. Ümumilli Lider H.Əliyev demişdir: “İndi Ermənistan adlanan ərazi, Qərbi Azərbaycan - İrəvan mahalı, Göyçə mahalı, Zəngibasar mahalı, Zəngəzur mahalı - bunlar hamısı müsəlmanlar, azərbaycanlılar yaşayan diyarlar olubdur. Təəssüf ki, bu ərazilərdən, diyarlardan müsəlmanlar çıxarılıblar, indi bu ərazilərdə bir nəfər də olsun müsəlman yoxdur. Bu da Ermənistan millətçiliyi, erməni ekstremizmi, erməni şovinizmi siyasətinin nəticəsidir. Əgər Qafqazda islam sivilizasiyası haqqında danışırıqsa, həqiqəti demək lazımdır”.

İkinci bir fikri də, Azərbaycan Respublikasının prezidenti müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin fikrini də nəzərinizə çatdırmaq istədim. O, 2022-ci il 24 dekabr tarixində bir qrup Qərbi Azərbaycan ziyalıları ilə görüşərək demişdir. “Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan torpaqlarıdır. Bunu sübut edən xəritələr, tarixi sənədlər, faktlar var”. Doğrudan da belədir. Qərbi Azərbaycanla bağlı bu fikri auditoriyaya çatdırmaq istəyirəm ki, bu məsələ ilə bağlı pedaqoji universitetdə yox, bütün Azərbaycanda araşdırmalar aparılmasının əsasını ADPU-da fəaliyyət göstərən şöhrət ordenli dilçi türkoloq H.Mirzəyev qoymuşdur. Çünki mən həmin kafedrada işləyərkən Qərbi Azərbaycanla bağlı tarixi aspektdə araşdırmalarda onun yaratdığı əsərlər sayəsində çox böyük nailiyyətlər əldə etmişik. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin tarixi istiqamətverici çıxışından sonra bu mövzuda elmi istiqamətdə araşdırmalar daha çox aparıldı. Onu da qeyd etmək istədim ki, Qərbi Azərbaycanla bağlı əlimizdə çox ciddi tarixi sənədlər və coğrafi xəritələr var. 1909-cu ilə aid topoqrafik xəritələr, 1947-ci ilə aid Qafqaz diyarının xəritəsi adlı bir xəritə var. Həmin xəritədə olan to-

I. Etnik tərkib

II. Toponimlər - Qərbi Azərbaycanda 2300-dən çox toponim qeydə alınmışdır. Onların 2000-i surf Azərbaycan mənşəlidir.

III. Mədəni irs - tarixi abidələr.

Bütün bunlar istər Göyçədə, istər Zəngəzurda, istər Dərələyəzdə və s.-lərdə Azərbaycan tarixini özündə əks etdirən tarixi abidələrdə özünü göstərir. Kitabı-Dədə Qorquddə Göyçə gölü ilə bağlı çox zəngin faktlar var. Onunla bağlı çox sözlər deyilib. Bir faktı demək istədim ki, Altıntaxt toponimi ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. Bu toponim ilə bağlı Muradxan Cahangirov belə bir fikir səsləndirmişdir. “Əgər Altıntaxtın coğrafi ad olduğunu təsdiq edən fakt olarsa, Kitabı Dədə Qorqud dastanının coğrafi mühitinə yenidən baxmaq lazımdır. Altıntaxt harada yerləşir? Belə nəticəyə gəldik ki, Kəvərlə Göyçə arasında yerləşir. Altıntaxtın yaşayış yeri olduğunu təsdiq edən fakt - Kitabı-Dədə Qorqud dastanında “Salur Qazanın evinin yağmalanması” adlı boyunda yer alır”. Bütün bunlar göstərir ki, Qərbi Azərbaycan Azərbaycanın tarixi torpaqlarıdır. Altıntaxtın 1300 illik tarixi var. Ümumiyyətlə ermənilər 499 yaşayış yerini yer üzündən siliblər. 1888 yaşayış məntəqəsinin, yer adlarının adını dəyişdiriblər. Qərbi Azərbaycanı həm fiziki, həm mənavi cəhətdən deportasiyaya məruz qoyublar.

Fərrux Rüstəmov

Bu gün Azərbaycanın öz tarixinin öyrənilməsi, Qərbi Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi çox vacibdir. Biz əgər tariximizi öyrənməsək gələcəyi yaxşı qura bilmərik. Tarix keçmişlə bu gün, bu gün və sabah arasında bir körpüdür. Tarix keçmişlə bizim ara-

biz Qərbi Azərbaycana qayıdış ideyasını ümumilli ideyaya çevirə bildik. Bu bir il ərzində, demək olar ki, Azərbaycan Qərbi Azərbaycan ideyası ilə yaşadı. II-si isə biz Qərbi Azərbaycan həqiqətlərini beynəlxalq müstəviyə çıxara bildik. Bu bir il ərzində baş verdi. Bunu sübut edən fakt odur ki, Qərbi Azərbaycan icmasının 8 ədəd rəsmi sənədi BMT-nin bütün dillərinə tərcümə edildi. Bu sənədləri 200-ə qədər ölkə arasında yayıb bildik. İlk dəfədir ki, biz Qərbi Azərbaycan həqiqətlərini bu miqyasda çatdırıb bilirik. Bizim qarşımızdakı əsas məsələlərdən biri Qərbi Azərbaycanla bağlı həqiqətlərin sənəd, fakt və mənbələrlə ortaya qoyulmasıdır. Tarixşünaslıq qarşısında, Azərbaycan ictimaiyyəti qarşısında bu, ən mühüm məsələlərdəndir ki, bu gün açılışını etdiyimiz elmi mərkəz bu istiqamətdə çox böyük işlər görə biləcək mərkəzdir. Bu işə görə Mahirə xanıma və Cəfər müəllimə təşəkkür edirik.

Nizami Cəfərov

Mənə elə gəlir ki, bizim türkoloji düşüncəmiz sağlam olsa, Qərbi Azərbaycan düşüncəmiz də sağlam olacaqdır. Çünki Qərbi Azərbaycanın problemi ümumtürk problemdir, yalnız

Mahirə xanıma təbrik edirəm. Bu gün bizim elmi elita burdadır. Onları təbrik edir və təşəkkür edirəm.

Qərbi Azərbaycan icmasının rəhbəri Əziz Ələkbərli

Bu hamıya məlum bir həqiqətdir ki, Qərbi Azərbaycan məsələsi, Qərbi Azərbaycan adı siyasi leksikonumuza ilk dəfə 1997-ci ildə 18 dekabr məlum deportasiya ilə bağlı fərman ilə gətirildi. Bundan sonra xeyli tədqiqatlar yazıldı. Qərbi Azərbaycan ideyasının Qarabağ müharibəsindən sonrakı dövr üçün milli ideyaya çevrilməsinin əsası məhz cənab Ali Baş Komandan İlham Əliyevlə bağlıdır. Cənab prezidentimizin xeyir-duası ilə Qərbi Azərbaycan icmasının yaradılması Azərbaycanın həyatında yeni siyasi mərhələnin başlanğıcı oldu. Qərbi Azərbaycan icması cənab prezidentin tövsiyəsi ilə, Qərbi Azərbaycana qayıdışın bütün detallarını özündə əks etdirən “Qərbi Azərbaycan Qayıdış Konsepsiyası”nı hazırlayıb ortaya qoyubdur. Həmin vaxtdan indiyə kimi iki böyük uğura imza atılıb. I-si odur ki,

Azərbaycan problemi deyil. Sizi təbrik edir və dəyərli işinizdə uğurlar arzu edirəm.

Sadiq Qurbanov (millət vəkili)

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi və Türkoloji Mərkəzin açılışı ilə bağlı bütün azərbaycanlıları və Qərbi Azərbaycanı təbrik edirəm. Xüsusən Mahirə xanım, sizi təbrik edirəm. Əziyyətiniz üçün, Cəfər müəllim, sizi təbrik edirəm. Bugün mənim yadımda hər kəsin sevincinə səbəb olan bir gün kimi qalacaq. Hər iki mərkəzin eyni gün açılması xüsusi bir anlam daşıyır. Çünki Qərbi

(Davamı 3-cü səhifədə)

ADPU-da “Qərbi Azərbaycan - Yurd Yerimiz” adlı konfrans keçirilib

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

Azərbaycan problemi türkləri parçalamaq üçün mövcuddur. Eyni zamanda, biz tarixə nəzər salaraq vurğulamalıyıq ki, Qərbi Azərbaycan torpaqlarının parçalanması Turançılığın parçalanmasına xidmət edirdi. Cənab prezidentin “yeni bir dövr başlayır” deməsi də bu məsələni özündə əks etdirir.

Təşəkkür edirik Mahirə xanım, yanınızdayıq. Necə ki, hamımız Qarabağlı idik, indi isə Qərbi Azərbaycanlı olaraq o torpaqlara qayıdacağıq, o torpaqlarda toponimlərimizi bərpa edəcəyik, o torpaqların bulaqlarından su içəcəyik. Çünki “Bir parça daş da vətəndir, Hər yerdə baş vətəndir” deyən, ürəyi vətən sevgisi ilə dolu olan Mahirə xanımın arzularının xalqın arzuları ilə üst-üstə düşməsi də təsadüfi deyil. Sağ olun, bir daha təbrik edirik

Rasim Aliquliyev

Çox böyük sevgi ilə bu tədbirdə iştirak edirəm. Hər iki mərkəzin açılışı müqəddəs məqsəddir. Hər biri Azərbaycan vətəndaşının, xüsusilə də professor, müəllim, gənc tədqiqatçıların işimizə töhfə verməsi bizim işimizin xeyrinədir. Biz ümumi türk dünyasının tərkib hissəsiyik. Qərbi Azərbaycan məsələsi sadə məsələ deyil. Qərbi Azərbaycanla bağlı araşdırmalar çoxdur. Hər bir mahaalın, kəndin özü bir tarixdir. Onun dialekti də, toponimiyası da, coğrafiyası da, folkloru da, kulinariyası da qismən öyrənilibdir. Ona görə də, bu istiqamətdə,

mən hesab edirəm ki, ADPU-nun böyük potensialı var və bu işdə çox böyük uğurlar əldə edən ADPU-nu, Həsən Mirzəyevin bu sahədə xidmətlərini xatırlayıram. Çox sevinirəm ki, dəstəyimiz və köməyimizlə gələcəkdə bu istiqamətdə böyük uğurlara imza atılacaq. Bu mər-

kəzlər hər yerdə açılmalı və hər yerdə xidmət etməlidir. Bu mümkündür. Arzu edirik ki, QAAM bir gün Qərbi Azərbaycanda da çalışsın.

Musa Urud

Çox hörmətli Mahirə xanım, ilk öncə görülən bu böyük işlər, atılan böyük addımlar, iki mərkəzin açılması münasibətilə sizi təbrik edirəm. Hər görülən iş növbəti iş üçün addımdır, bir pillədir, gələcək böyük işlər üçün bir vəsilədir. Qısa müddət ərzində Qərbi Azərbaycanla bağlı ölkəmizin hər yerində böyük işlər görüldü və cənab prezidentin müəyyən etdiyi konsepsiyaya uyğun olaraq işlər yüksələn xətt üzrə davam edir. Artıq BMT-də Qərbi Azərbaycan adı və imzası görünməkdədir. Belə mərkəzlərin yaradılması ilk növbədə qarşıya qoyulan məqsədlərin sistemli şəkildə elmi araşdırmalara söykənmiş şəkildə öyrənilməsinə və gələcək elmi araşdırmaların nəticələrinin əldə edilməsinə xidmət edir. Qeyd etmək istəyirəm ki, bizim əlimizdə xarici, daxili siyasətimiz üçün çox qiymətli mənbə və sənədlər var. Bu qiymətli sənədlər toplusunu Moskvadan götürə bilmişik.

Cənab prezidentin açdığı bu yol müqəddəs bir yoldur ki, Qərbi Azərbaycana gedir, Zəngəzu-

ra, Göyçəyə, İrəvana gedir və bütöv Azərbaycana gedir. Bu tarixi bir missiyadır.

Bugün mənə bu sənədi gətirdilər. İrəvan şəhərində yaşayan Mirbabayevlər ailəsinə məxsus sənədin parça üzərində planı var. Bunlar XIX - XX əsrin əvvəllərinə aid olan sənədlərdir və əlavə olaraq çıxışlar da var. Digər bir mühüm məsələ, daha doğrusu tarixi fakt var. İrəvan şəhəri 1918-ci il 29 mayda ermənilərə güzəştə gedilib. Güzəştin nəticəsi nədir, siz onu bilirsiniz? 1920-1921-ci illərdə verilən 4,5 km2, ondan sonra 1926-1929-cu illərdə verilən 20,8 km2 və s. torpaqlar Ermənistan SSR deyilən qondarma qurumu gətirib 29,8 km2-a çatdırıb. Dünyanın heç bir xalqına, miqyasına və nəticələrinə görə bu qədər dəhşətli cinayətlər törədilməyib.

Bizim tam hüququmuz var ki, bu məsələləri qaldıraaq. Bu qərarların ləğvi bizim mülkiyyət hüququmuzdur. Bu bizim təməl hüququmuzdur və Avropada tətbiq edilən legitimlik hüququmuz pozulub. Biz birlikdə Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar mərkəzi ilə əl-ələ verib daha güdrətli olub, daha inamla Qərbi Azərbaycana, bütöv Azərbaycana gedəcəyik.

Nazir Əhmədli

Rusiya işğalından sonra çar məmurları tərəfindən həmin əraziləri daha yaxşı istismar etmək üçün, daha çox vergi toplamaq üçün sənədlər tərtib olunurdu. Bu Osmanlıda, 2500 il əvvəl Misirdə də var idi. Amma bu kameral təsvirlər onlardan çox fərqlənir. Osmanlıda vergi

verənlərdən ancaq ailənin başçısının adı yazılırdı və həddibuluğa çatmış oğlu varsa, onun da adı yazılırdı. Amma bu kameral təsvirlərdə xoşbəxtlikdən qadınların da adı yazılıb, bütün ailə üzvlərinin adı və ailə üzvlərinin yaşları da göstərilirdi. Kameral təsvirlərin əhəmiyyəti nədir? Həmin ərazilərin pasportudur, kupça sənədidir, tapusudur. İşğaldan əvvəl və sonrakı dövrlərə aid statistik rəqəmlər mövcud idi. Məsələn, Şopenin kitabında İrəvan və Naxçıvan xanlığının hansı kəndində, hansı mahalında, hansı şəhərində nə qədər əhali yaşayıb, ne-

çəsi erməni, neçəsi müsəlmandır, ermənilər haradan gətirilib, hamısı var. Ancaq rəqəmlər şəklində kameral təsvirlərin nəşri mənim kitabımda göstərilib. Göyçə mahalında 999 müsəlman ailəsi varsa, Dərələyəzdə 1000 ailə varsa, hamısının tərkibi göstərilib. İndi bunlar bizə nə verir?

Bizim bədxah düşmənlərimiz cığallıq edə bilirlər, amma bu kitab onun qarşısını alır və onu da qeyd edirəm ki, bu kitabların orijinalı Ermənistan milli arxivinin özündə saxlanılır. 51 kameral təsviri 17 kitabda çap etmişəm. 10-u Qərbi Azərbaycana aiddir. İrəvan əhalisi 5 cildə ikisi İrəvan/Göyçə/Dərələyəzə, ikisi Zəngəzura, sonuncu Şərur-Dərələyəzə aiddir. 1872-ci ilə. Bu kameral təsvirlər bu ərazilərin pasportudur. Bu ərazilərin Azərbaycan türkünə məxsus olduğunu sübut edən dövlət sənədləridir. Biz ata-babalarımızın yurd yerlərini unutmamışıq, o torpaqlara qayıtmaq

üçün mübarizəyə başlamışıq. Hamıya bu yolda uğurlar arzulayıram

Cəbi Bəhramov

Vətənimizin bir parçası olan Qərbi Azərbaycana qayıdış konsepsiyasını reallaşdırmaq üçün atılan bu addımlar mənə çox sevindirir. Bu məsələ sadə məsələ deyil, strateji məsələdir və çox mühüm məsələdir. Bu baxımdan ADPU-nun nəzdində iki mərkəzin açılması böyük və vacib işdir.

ADPU bu sahədə Azərbaycan universitetlərinin bir çoxlarına nümunəvi addım atır. Və buna görə mən sizi təbrik edirəm. Qərbi Azərbaycanla bağlı araşdırmalar və aparılan işlər daha çox tarix, coğrafiya, toponimika, folklor və etnoqrafik mövzularda söykənir. Başqa mövzularda da, mən hesab edirəm ki, çox ciddi fikir verilməlidir. Ermənistanın idarə olunmasında Qərbi Azərbaycanın yeri və rolu, Qərbi Azərbaycanın iqtisadiyyatı, sosial-ictimai həyatı və s.-lər araşdırma mövzusu ola bilər. H.Əliyev bizə öyrədirdi ki, “tarix hər şeyi öz yerinə qoyur”. Bir əsrdə olan

hadisələr gələn əsrlərdə dəyişilə bilər. Ona görə də bizim ən mühüm vəzifəmiz Qərbi Azərbaycanın bizim ata-baba yurdu olduğunu elmi araşdırmalarla, tarixi faktlarla, tarixi mənbələrlə, publisistik elmi əsərlərlə gələcək nəsillərə çatdırmaqdır. Atalarımızın dili ilə desək “niyyətin hara mənzilin ora”. İnşallah mənzilimiz Qərbi Azərbaycandır. İrəvanda görüşənədək.

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar mərkəzinin fəaliyyəti

9 yanvar 2024-cü il ADPU-nun rektoru Cəfər Cəfərovun və beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektor, professor Mahirə Hüseynovanın təşəbbüsü ilə Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi öz işinə başladı.

ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektorluğu nəzdində fəaliyyət göstərən Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin fəaliyyət istiqamətləri:

Mərkəz Qərbi Azərbaycanla bağlı məşğul olan bütün dövlət və qeyri-dövlət strukturları ilə əlaqələrin qurulması və koordinasiya edilmiş şəkildə fəaliyyət göstərilməsini nəzərdə tutur.

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi öz işini iki istiqamətdə formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

- **Elmi tədqiqat.**

- **Maarifləndirmə işinin təşkili.**

Qərbi Azərbaycan tarixinin ayrı-ayrı mərhələlərinin araşdırılması ilə bağlı elmi tədqiqatların (müxtəlif tədqiqat metodologiyalarının tətbiqi) aparılması və bu sahədə elmi-metodiki dəstəyin verilməsi.

Xüsusi ilə ermənilərin kütləvi köçürülməsi ilə bağlı aşağıdakı tarixi mərhələlərin öyrənilməsi ilə məşğul olmaq.

1) **İrəvan xanlığının işğal edilməsi**

2) **1905-1906-cı illər qırğınlarının nəticələri**

3) **1918-1920-ci illər soyqırımı**

4) **1948-1953-cü illər deportasiyası**

5) **1988-1991-cu illər deportasiyası**

Qərbi Azərbaycan tarixi hüquq kontekstində - şəxsi sənədlər doğum şəhadətnamələri, əmək kitabçası, hərbi билет, pasport, attestat, diplom, nigah şəhadətnaməsi, ölüm şəhadətnaməsi, mənzilin mülkiyyət hüquqlarına dair sənədlər (mülkiyyət yaxud istifadə hüququ) və.s toplanması.

Qərbi Azərbaycanda həyata keçirilən soyqırım və deportasiyaların araşdırılması.

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin fəaliyyəti

Qərbi Azərbaycan coğrafi aspektlərinin toponimlərinin - (yer adları etimologiyasının tədqiq edilməsi) dağlar, bulaqlar, kəhrizlər, çaylar, göllər, şalalələr, qiymətli ağaclar və.s. öyrənilməsi.

Qərbi Azərbaycan mətbəxinin araşdırılması.

Qərbi Azərbaycan mədəniyyətinin öyrənilməsi - geyim, musiqi, rəqs (yalı), xalq oyunları və s.

Etnoqrafiya-arxeoloji materiallar (qədim əşyalar), xalq sənətkarlığının məişətini əks etdirən əşyalar sənətkarlıq nümunələri (xalçaçılıq, dulusçuluq) və s. öyrənilməsi.

Ədəbiyyatı-yazılı və şifahi ədəbiyyat nümunələri, folkloru (aşiq ədəbiyyatı, bayatılar, dastanlar, qoşmalar gəraylılar) və s. toplanması.

Sosial şəbəkələrdə mərkəzin səhifələrinin yaradılması. Elmi seminarların, konfransların, simpoziumların və televiziya verislərinin və digər tədbirlərin təşkili.

İnnovativ inkişafın (o cümlədən, startap fəaliyyətlərinin) dəstəklənməsi sahəsində mövcud vəziyyətin araşdırılması və məlumatların hazırlanması;

Biznes, elm, startaplarla iri şirkətlər arasında əməkdaşlığın yaradılması, bu istiqamətdə ixtisaslaşmış beynəlxalq müəssisələrlə əlaqələrin və tərəfdaşlığın gücləndirilməsi;

Universitetdə Qərbi Azərbaycanla bağlı aparılan tədqiqatların aktual problemlərinə həsr edilən elmi-tədqiqat işlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması;

Universitetin elmi nailiyyətlərinin təbliği (elmi simpozium, seminar, konfrans və s.), o cümlədən gənc tədqiqatçıların elmi-tədqiqat fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi istiqamətində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi;

1 Mart 2024-cü il ADPU-da Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi açılış mərasimi "Qərbi Azərbaycan - Yurd Yerimiz" adlı konfrans.

Qərbi Azərbaycanla bağlı yazılmış kitabların toplanması, kitab fondunun yaradılması.

Qərbi Azərbaycan İcmasında keçirilən tədbirlər silsiləsindən:

28 Mart 2024 ADPU Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi, Keşişkənd və Paşalı İcmasının təşkilatçılığı və maliyyə dəstəyi ilə hazırlanmış plagiyata məruz qalmış "Qərbi Azərbaycan Yallıları" kitabının təqdimatı.

18 Aprel tarixində ADPU Qərbi Araşdırmalar Mərkəzi və Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin birgə təşkilatçılığı ilə elmi praktiki konfrans keçirilib.

23 aprel ADPU-nun rektoru, professor Cəfər Cəfərov Azərbaycan Texniki Universitetinin rektoru professor Vilayət Vəliyev Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi ilə tanış etdi. Mərkəzə uğurlar arzulayan hörmətli rektora Qərbi Azərbaycandan müxtəlif dövrlərdə deportasiya olunan əhəlinin özləri ilə gətirdikləri və hələsi bir tarixi hadisələrə şahidlik edən eksponatlar haqqında məlumat verildi.

8 may tarixində ADPU-nun Filologiya fakültəsində Qərbi Azərbaycana həsr olunmuş mühazirələr təşkil olunmuşdur.

Sosial Tədqiqatlar Mərkəzinin sektor müdiri, sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru Əfqan Vəliyev AZD2303B, AZD2304B, AZD2107B, AZD2108B qruplarında mühazirələri keçirilmişdir.

Mühazirələrin keçirilməsində əsas məqsəd Qərbi Azərbaycan həqiqətlərini tələbələrə çatdırmaq, bu mövzuda onları maarifləndirməkdir.

Mühazirədə Filologiya fakültəsinin dekanı dos. Könül Həsənova, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkə-

zinin müdiri t.ü.f.d. Leyla Calalova və müəllimlər iştirak etmişlər.

Tarixi Azərbaycan torpaqlarında maddi-mədəni irs "Qərbi Azərbaycana qayıdış tarixi torpaqlarda maddi mədəni irsimiz" kitablarının təqdimatı.

ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru prof. Mahirə Hüseynova, Filologiya fakültəsinin dekanı dos. Könül Həsənova, Qərbi Azərbaycan Araş-

dırmalar Mərkəzinin müdiri t.ü.f.d. Leyla Calalova Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 101 illiyinə həsr olunmuş "Qərbi Azərbaycana qayıdışın beynəlxalq-hüquqi əsasları" adlı beynəlxalq konfransda iştirak etmişlər.

4 may 2024-cü il tarixində keçirilən beynəlxalq elmi konfransda QAİ-nin Mərkəzi orqanlarının rəhbərləri, müavinləri, tanınmış hüquqşünaslar və nüfuzlu icma üzvləri də iştirak etmişlər.

Qərbi Azərbaycan İcmasının İdarə Heyətinin sədri, Milli Məclisin deputatı Əziz Ələkbərli çıxış edərək Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Qərbi Azərbaycanla bağlı bu gün görülməli işlərin əsasını qoyması, öz el-obasından zorla çıxarılan soydaşlarımıza qayğısı və xüsusi diqqətindən bəhs etmiş, Ulu Öndərin siyasi kursunun layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyevin insan hüquqları məsələsi və sülhsevər missiya olaraq Qərbi Azərbaycana qayıdışı əsas hədəflərdən biri kimi müəyyən etməklə soydaşlarımızın qayıdış hüququnun təmin edilməsi istiqamətində öz dəstəyini göstərməkdə olduğunu qeyd etmişdir.

Konfransda Qərbi Azərbaycana qayıdışla bağlı hüquqi məsələlərin araşdırılması, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktda, Qaçqınların Statusuna dair Konvensiyada və digər mühüm beynəlxalq akt-

larda təsbit olunmuş geriye qayıtmaq hüququnun əsaslarına dair elmi mülahizələr dinlənilmişdir.

ASES Konqres Təşkilat Akademiyasının Türkiyə heyəti ADPU-da Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin qonağı olub.

Görüşdə ASES Konqres Təşkilat Akademiyasının koordinatoru Taner Ali Söylemez, koordinator köməkçiləri Basri Ordu, ekspert müəllim Ekrem Uzun-yol, Halil İbrahim Kaya, Niğde Ömer Halisdemir Universitetinin Təhsil fakültəsinin müəllimi prof. dr. Mustafa Talas, Niğde Ömer Halisdemir Universitetinin Ünsiyyət fakültəsinin müəllimi dos. dr. Lokman Zor, Ankara Hacı Bayram Veli Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsi və Psixologiya fakültəsinin şöbə müdiri prof. dr. Cengiz Şahin, prof. İbrahim Bayramov və prof. Elman Quliyev iştirak etmişlər.

Görüş zamanı mərkəzin fəaliyyəti barədə qonaqlara məlumat verilmiş, Qərbi Azərbaycana məxsus eksponat,

xəritə, xalça və digər atributlar onlar tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

15.05.2024 Qərbi Azərbaycana həsr olunmuş mühazirə professor İbrahim Bayramovun ustad dərsləri.

Rusiya Federasiyasının Azərbaycandakı fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Mixail Yevdokimov ADPU-ya səfəri çərçivəsində Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinə ziyarət edib.

26 may 2024-cü il tarixində Qax rayonu Turacı kənd mədəniyyət evində, Qərbi Azərbaycan əsilli sakinlərlə görüş keçirilmişdir. Görüşdə, Qərbi Azərbaycan İcması-

nın idarə heyətinin üzvü, Keşişkənd İcmasının rəhbəri, professor Mahirə xanım Hüseynova çıxış edərək Azərbaycan Respublikasının prezidenti Cənab İlham

(Davamı 5-ci səhifədə)

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin fəaliyyəti

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Əliyevin uğurlu siyasətindən danışaraq onu qalib sərkərdə kimi səciyyələndirmişdir. Mahirə Hüseynova Qərbi Azərbaycan İcmasının fəaliyyəti haqqında geniş məlumat vermiş və yerli təşkilatların formalaşmasının vacibliyini vurğulamışdır. Eyni zamanda, yerli təşkilatın yaradılması məsələsinə baxılmış, Turaclı kənd sakini Həsən Tarverdiyev Qərbi Azərbaycan İcmasının yerli

nümayəndəliyinin rəhbəri seçilmişdir. Tədbirdə iştirak edən Qax rayon İcra hakimiyyəti başçısı Musa Şəkiliyev Qərbi Azərbaycanlıların yurd həsrətindən danışmışdır. Yerli sakinlər üçün əhəmiyyət kəsb edən bu tədbirdə, Qərbi Azərbaycan Paşalı İcmasının rəhbəri Faiq Xuduyev, Keşişkənd İcmasının müavinləri Məhəmməd Rəsulovlu, Möhübbət Səmədoğlu, İcma üzvləri Səməd Vəkilov, t.ü.f.d Leyla Calalova, Ağkənd İcma rəhbəri Şəfiqə Cəfərova iştirak etmişdilər. Sonda, Qərbi

Azərbaycanlıların özləri ilə gətirdikləri və indiyədək saxladıkları foto və sənədlərin sərgisi keçirilmişdir.

27 may tarixində əslən İrəvan xan ailə şəcərəsinə mənsub Sərdarlı ailəsi Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin qonağı olub.

Rəssamlar İttifaqının üzvü olan İsgəndər bəy Sərdarlı, Komunikasiyalar departamentinin rəhbəri və Təbiiqi Sənət Nümunələrinin Qorunmasına və Təbliğinə Yardım İctimai Birliyin sədridir.

Əslən təbrizli olan həyat yoldaşı Lalə xanımın ulu babası Qacar dövlətində şahın dilmancı olub. Ailə təbiiqi sənətlə məşğuldur.

“Qərbi Azərbaycana qayıdış” olimpiadası

Aprelin 27-də IX və X sinif şagirdləri arasında təşkil olunan “Qərbi Azərbaycana qayıdış” olimpiadasının ra-

yon (şəhər) mərhələsi keçirilib. Olimpiadanın ilkin mərhələsində on minə yaxın şagird iştirak edib. Bu olimpiada Elm və Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Təhsil İnstitutu, Qərbi Azərbaycan İcması, Naxçıvan Dövlət Universitetinin tərəfdaşlığı ilə həyata keçirilir. Həmçinin, mediaturda ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru professor Mahirə xanım Hüseynova və Elmi-təşkilatı şöbəsinin müdiri professor İbrahim Bayramovda iştirak etmişlər. Qeyd edək ki, professor Mahirə xanım Hüseynova, yeni təhsil proqramlarında Qərbi Azərbaycanın tarixi, coğrafiyası, ədəbiyyatı, folkloru, adət-ənənələrinin öz əksini tapmasını daha sonra onların orta məktəb dərslərinə salınmasını təklif etmişdir.

ADPU-nun Filologiya fakültəsinin alimləri “Heydər Əliyevin 100 illiyi (1923-2023)” yubiley medalı ilə təltif edilib

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə bir qrup ictimai-siyasi xadim, eləcə də alim və ziyalılar “Heydər Əliyevin 100 illiyi (1923-2023)” yubiley medalı ilə təltif edilmişlər.

Təltif olunanlar arasında ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, prof. Mahirə Hüseynova, Elmi-təşkilatı şöbəsinin müdiri, prof. İbrahim Bayramov, Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının dosenti Allahverdi Hacıyev də var.

Qərbi Azərbaycandan gətirilmiş eksponatların toplanması, muzeyin yaradılması.

Eksponatlar

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzində həm də Qərbi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən deportasiya zamanı özləri ilə gətirdikləri müxtəlif növ eksponatlar sərgilənir.

ADPU-da Türkiyənin Qazi Universitetinin nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilib

Görüşdə Qazi Universitetinin tələbələrle iş üzrə prorektoru prof. Yücel Gelişli, Təhsil fakültəsinin dekanı prof. Mahmut Səlvı, ADPU-dan isə rektor prof. Cəfər Cəfərov, tədris işləri üzrə prorektor dos. Eldar Aslanov, elm və innovasiyalar üzrə prorektor prof. Asəf Zamanov, strateji inkişaf məsələləri üzrə prorektor Könül Pirverdiyeva, tədris departamentinin direktoru dos. Sənan Əliyev, beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri Günay Məhərrəmovaya iştirak edib.

Prof. Cəfər Cəfərov hər iki universitet arasında mövcud olan əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsinin vacibliyini qeyd edib və bu istiqamətdə atılacaq addımları dəstəkləyəcəyini bildirib.

Müzakirədən sonra qonaqlar universitetlə tanışlıq zamanı Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzində də olublar.

ADPU kollektivi Tərtər Rayon İcra Hakimiyyətində təşkil olunan kitab təqdimatında iştirak etmişdir

Tərtər Rayon İcra Hakimiyyətində keçirilən Vəqif İsaoglunun “95 illik tarixi yaşadan kəndimiz” adlı kitabının təqdimat mərasimində Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektor prof. Mahirə Hüseynova,

Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin direktoru t.ü.f.d. Leyla Calalova, Filologiya fakültəsinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müdiri dos. Könül Səmədova, dos. Fəxrəddin Yusifov, dekan müavini Gülər Süleymanova, Qərbi Azərbaycan İcmasının üzvləri Məhəmməd Rəsulovlu, Elmira Hüseynova, mütəxəssis Möhübbət Məmmədov iştirak etmişlər.

Həmçinin səfər zamanı Ulu Öndər Heydər Əliyevin abidəsi ziyarət olunmuş, Qərbi Azərbaycanla bağlı eksponatlara baxış keçirilmişdir.

Naxçıvanda “Qərbi Azərbaycana qayıdış” adlı festival-kongres keçirilib

nə yaxın soydaşımız zorla qovulub, 200-dən artıq soydaşımız vəhşicəsinə qətlə yetirilib, 400 nəfərdən artıq insan yaralanıb, bir çoxlarının evləri, əmlakları yandırılıb, yandırılmayanlar ermənilər tərəfindən əvəzi ödənilmədən qəsb edilib, 300-dən artıq məscid, ocaq, ziyarətgah, 500-dən artıq qəbirstanlıq yer üzündən silinib. 1988-ci ildə Ermənistan qovulan qaçqınlara dəyən ümumi maddi ziyan 20 milyard ABŞ dollarından artıq təşkil edir ki, beynəlxalq qiymətləndirmə standartlarına görə 37 ildən sonra bu gün bu rəqəm 1 trilyon ABŞ dollarına çatmaqdadır. Soydaşlarımıza dəyən mənəvi ziyanın qədəri isə ölçüyə gəlməzdir. Bu tarixi faciələrə vaxtında hüquqi-siyasi qiymət verilməyib. Yalnız xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev bu tarixi ədalətsizliyə, faciələrə hüquqi-siyasi qiymət verib və bununla bağlı 1997-ci il dekabrın 18-də “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında”, 1998-ci il martın 26-da “Azərbaycanlıların soyqırımı” və 2001-ci il avqustun 22-də “Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında” fərmanları imzalayıb. Bu tarixlərdən başlayaraq hadisələrin elmi təhlili və obyektiv siyasi münasibətlərin formalaşdırılması təmin edilib.

Qərbi Azərbaycan İcması İdarə Heyətinin sədri, Milli Məclisin deputatı Əziz Ələkbərli rəhbərlik etdiyi icma adından hər kəsi salamlayıb, ötən il keçirilən ilk festival-kongresin uğurlu nəticələrindən danışib. Əziz Ələkbərli festival-kongresi Qərbi Azərbaycana Qayıdış Konsepsiyasının ideya müəllifi Prezident İlham Əliyev və xalqımız qarşısında hesabət kimi dəyərləndirib, ötən dövrdə qarşıda duran vəzifələrin icrası istiqamətində görülən işləri diqqətə çatdırıb. Bildirib ki, Qərbi Azərbaycana qayıdış ideyası ilk dəfə

İyunun 21-də Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəliyi, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Naxçıvan Dövlət Universiteti və Qərbi Azərbaycan İcmasının birgə təşkilatçılığı ilə “Qərbi Azərbaycana qayıdış” festival-kongresində ADPU-nun Beynəlxalq Əlaqələr üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Hüseynova, ADPU Filologiya fakültəsinin dekanı, dosent Könül Həsənova, ADPU Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Leyla Cəlalova, mütəxəssis Möhübbət Məmmədov da tədbirin tərəfdaşı kimi iştirak etmişdir.

Rəsmi açılış mərasimi Zəngəzur Milli Parkında, Batabat yaylağında “Qərbi Azərbaycana qayıdış” festival-kongresinin keçirilmişdir.

Festival-kongresin plenar iclasında Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi Fuad Nəcəfli açılış nitqi edib. Hər kəsi “Qərbi Azərbaycana qayıdış” festival-kongresində salamlayan Fuad Nəcəfli bildirib ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 2020-ci ildə Azərbaycanın 30 illik işğala son qoyması, 2023-cü il sentyabrın 19-20-də isə dövlətimizin suverenliyinin onun bütün ərazisində təmin olunması vaxtilə Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunmuş soydaşlarımızın hüquqlarının bərpası üçün də real imkanlar yaradıb. 2022-ci il dekabrın 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Qərbi Azərbaycandan olan bir qrup ziyalı ilə görüşü zamanı müəyyənləşdirdiyi tapşırıqlara uyğun olaraq ölkəmizdə Qərbi Azərbaycana qayıdışla bağlı konsepsiya qəbul olunub, bu istiqamətdə konkret tədbirlərin icrasına başlanılıb. Naxçıvanda keçirilən növbəti “Qərbi Azərbaycana qayıdış” festival-kongresi də ölkəmizdə bu sahədə görülən işlərin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də xalqımıza qarşı törədilmiş haqsızlıqlara bir daha nəzər salmaq fürsəti yaradacaqdır. “Qərbi Azərbaycana qayıdış” festival-kongresi üçün zəngin proqram hazırlandığını diqqətə çatdıran Fuad Nəcəfli plenar və bölmə iclaslarındakı çıxışların, aparılan müzakirələrin ümumi məqsəddə çatmaq üçün səmərəli olacağını bildirib, Festival-kongresin işinə uğurlar arzulayıb, təşkilatçılara və dəvəti qəbul edib tədbirdə iştirak edən hər kəsə təşəkkür edib.

Azərbaycan Respublikasının Elm və Təhsil naziri Emin Əmrullayev builki festival-kongresin Azərbaycanın dilbər guşələrindən biri olan Batabat yaylağında təşkil olunmasının daha bir özünəməxsusluğunu diqqətə çatdırıb. Bildirib ki, festivalın təşkil olunduğu bu füsunkar məkandan cəmi bir neçə kilometr məsafədə vaxtilə həmvətənlərimizin yaşadığıları Qərbi Azərbaycan kəndləri yerləşir. Yəni builki festival bizi həm ruhən, həm də coğrafi olaraq Qərbi Azərbaycana daha da yaxınlaşdırır. Bu mühüm tədbirin Qərbi Azərbaycana qayıdış mövzusunda həsr olunmuş sanballı bir ictimai-mədəni müzakirə platforması rolu oynadığını vurğulayan elm və təhsil naziri qeyd edib ki, Qərbi Azərbaycana qayıdış ümummilli məsələdir və hər birimiz bu istiqamətdə əlimizdən gələni etməliyik. Çünki bu, doğma evlərimizdən, ibadət yerlərimizdən, mədəniyyət abidələrindən məhrum edilmiş minlərlə həmvətənimizin insan hüquqları məsələsidir. Bu məqsədlə, məktəblilər arasında keçirilən “Qərbi Azərbaycana qayıdış” olimpiadası davam etdiriləcək, tələbələr arasında silsilə maarifləndirmə tədbirləri, Gənc Müəllimlərin Qərbi Azərbaycana Qayıdış Forumu təşkil olunacaq, Qərbi Azərbaycana həsr olunmuş elmi araşdırmaları təşviq edən qrantların verilməsi nəzərdən keçiriləcək.

Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru Elbrus İsayev çıxışında vurğulayıb ki, azərbaycanlıların Er-

mənistan ərazisində yerləşən qədim ata-baba yurdlarından sonuncu deportasiyası zamanı 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsindən 50 mindən artıq ailədən 300 mi-

beynəlxalq müstəviyə çıxarılıb, dünyanın bir çox ölkə və qurumlarına, siyasətçilərinə onlarla məktub və müraciətlər ünvanlanıb, icmanın 225 bəyanatı qəbul edilib. Bu gün Qərbi Azərbaycan İcmasının yeddi rəsmi sənədi artıq BMT-nin rəsmi sənədi kimi bütün rəsmi dillərdə və beynəlxalq qurumun üzvü olan bütün dövlətlər arasında yayılıb. 200 il ərzində ermənilər tərəfindən doğma ocaqlarından qovulmuş, artıq geriye qayıda bilmək ümidini itirməkdə olan qaçqınlarda inam yaradılıb, insanlarımız bu ideya ətrafında sürətlə kənd-kənd, rayon-rayon təşkilatlanıb, Qərbi Azərbaycanın 24 rayonu və 277 yaşayış məntəqəsi üzrə icmalar formalaşdırılıb, Azərbaycan Respublikasının 41 rayonu üzrə nümayəndəliklər qərargahla təmin olunub. Bu gün artıq Qərbi Azərbaycana qayıdış tək qərbi azərbaycanlıların və Azərbaycan Respublikasında yaşayan 10 milyon soydaşlarımızın məsələsi deyil. Bu, 60 milyonluq dünya azərbaycanlılarının və bir çox məqamlarda bütöv Türk dünyasının məsələsidir. Bu, soydaşlarımızın beynəlxalq hüquqa söykənən haqqıdır. Bu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin bizə vəsiyyəti, cənab Prezident İlham Əliyevin tapşırığı və atalarımız qarşısında övladlıq, övladlarımız qarşısında atalıq borcumuzdur.

Qərbi Azərbaycan İcması İdarə Heyətinin üzvü, Qərbi Azərbaycan Araşdırma Mərkəzinin təsisçisi, professor Mahirə Hüseynova bu ağırlıq problemin gündəmə çevrilməsində, yüz minlərlə insanın tarixi Vətəninə qovuşmaq istəyini müxtəlif yerli və beynəlxalq təşkilatların platformalarından dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında göstərdiyi ardıcıl dəstəyə görə Prezident İlham Əliyevə şükranlarını çatdırıb, doğma Naxçıvandan həqiqətlərin bəyan edilməsi üçün yaradılan platformaya görə əməyi keçən hər kəsə təşəkkür edib, festival-kongresin təşkilatçılarının işini yüksək qiymətləndirib. Mahirə Hüseynova vurğulayıb ki,

(Davamı 7-ci səhifədə)

Naxçıvanda “Qərbi Azərbaycana qayıdış” adlı festival-kongres keçirilib

Qərbi azərbaycanlı ziyalılarla görüşü zamanı konseptual çıxışında Azərbaycan Respublikasının Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarının hər məqamda yanında olacağını bəyan edən Cənab Prezidentimiz bu bəyanatı ilə elmi ictimaiyyətin qarşısında mühüm vəzifələr qoydu. Sovet Rusiyasının dəstəyi ilə 1920-ci ildə yaradılan sovet Ermənistanında həyata keçirilən 1948-1953 və sonuncu 1988-1991-ci illər deportasiyaları və çoxminli insan faciəsinin gənc tədqiqatçıların mövzusu olacağına inamını ifadə edən Mahirə Hüseynova Qərbi Azərbaycana Qayıdış Konsepsiyası çərçivəsində görülən işləri diqqətə çatdırıb.

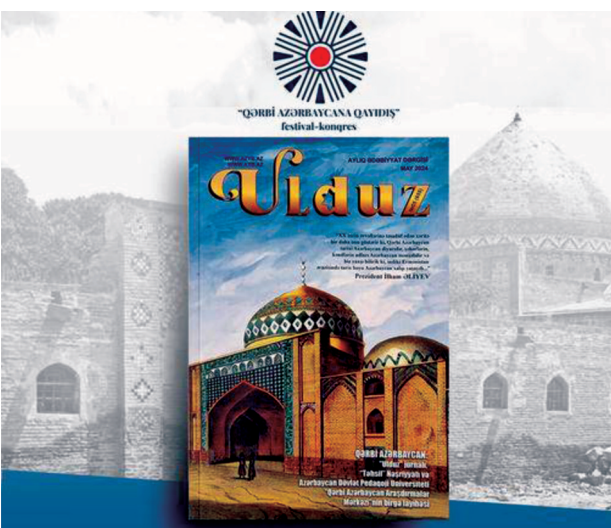
Türkiyənin İğdır Universitetinin rektoru, professor Mehmet Hakkı Alma çıxışında Nuh peyğəmbərin diyarı olan Naxçıvanın sadəcə Azərbaycan və Türk dünyası üçün deyil, bütün dünya üçün önəmli bir coğrafiya olduğunu bildirib. Zəngəzur dəhlizinin buradan keçməsi Naxçıvanın bu mənada əhəmiyyətini daha da

çirilən bölmə iclaslarında elm adamlarının Qərbi Azərbaycanla bağlı əldə etdikləri elmi yeniliklər dinlənəcək və fikir mübadiləsi aparılacaq.

Festival-kongresdə Elm və Ali Təhsil üzrə Dövlət Agentliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası, Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Milli Konservatoriyası, Bakı Mühəndislik Universiteti, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Dillər Universiteti, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı Slavyan Universiteti, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Dövlət Gömrük Komitəsi Akademiyası, AMEA Naxçıvan Bölməsi, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, eləcə də qardaş Türkiyədən olan universitetlər tərəfdəş qismində iştirak edirlər. Həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının şəhər və rayon icra hakimiyyətləri, Mədəniyyət və Təhsil nazirlikləri tərəfdəş qurum kimi iştirak edirlər.

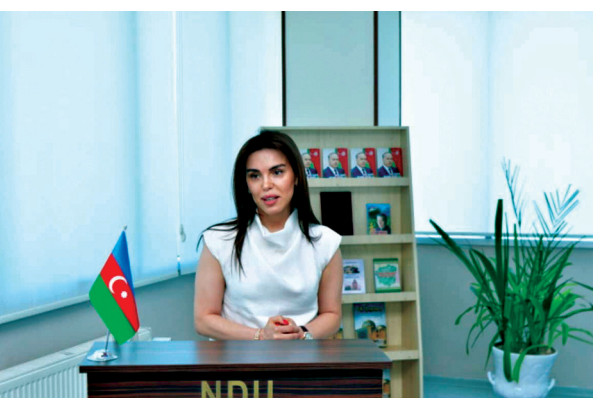
Ulduz jurnalının Qərbi Azərbaycana həsr olunmuş xüsusi nömrəsi may ayında işıq üzü görmüşdür

Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəliy, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi,

artırır. Zəngəzur dəhlizinin önəminə toxunan Mehmet Hakkı Alma qeyd edib ki, Azərbaycan Ordusunun şanlı zəfəri ilə bitən 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra regionda yeni reallıqlar yaranıb. Bunun nəticəsində Zəngəzur dəhlizinin reallaşması da gündəmə gəlib. Türk dünyasını birləşdirən bu mühüm koridor sadəcə iqtisadi, ticari və logistik əlaqələrin inkişafı deyil, həm də humanizm və sülh prinsiplərini özündə ehtiva edən mühüm sosial layihədir. Türk-islam mədəniyyəti tarixinin önəmli bir parçası olan Zəngəzur dəhlizi Avropa və Asiyayı birləşdirən mühüm bir körpü rolunu oynayır.

Qədim yurd yerimiz olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında xalqımızın min illərlə formalaşdırdığı və yaşatdığı mədəniyyəti təbliğ etməklə yanaşı, əzəli yurd yerinə qayıdış prosesinə elm və təhsil ictimaiyyətinin dəstəyini ifadə etmək məqsədi daşıyan kongresdə ölkənin müxtəlif universitet, akademiya və elmi-tədqiqat institutlarında, həmçinin Türkiyə universitetlərində fəaliyyət göstərən tədqiqatçılar bir araya gəlib. Sabah davam edəcək kongres çərçivəsində ke-

Naxçıvan Dövlət Universiteti və Qərbi Azərbaycan İcmasının birgə təşkilatçılığı ilə Naxçıvanda növbəti dəfə “Qərbi Azərbaycana qayıdış” adlı festival-kongres keçirilib.

Naxçıvan Dövlət Universiteti Elmi Kitabxanasında ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Hüseynovanın “XX əsrdə Dərələyəzdə Urbisid və Etnosid

Aktları” kitabının və “Ulduz” jurnalının Qərbi Azərbaycan xüsusi buraxılışının təqdimatı keçirilib.

Təqdimat mərasimində Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru Elbrus İsayev çıxış edərək, Qərbi Azərbaycan mövzusunun xalqımızın tarixi yaddaşı olduğunu bildirib, təqdimatı keçirilən nəşrlərin əhəmiyyətini vurğulayıb.

ADPU Filologiya fakültəsinin dekanı, dosent Könül Həsənova, ADPU Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru Leyla Cəlalova, Səməd Vəkilov Ulduz jurnalının Qərbi Azərbaycanla bağlı xüsusi buraxılışı haqqında öz fikirlərini bildiriblər.

Qərbi Azərbaycan İcmasının təşkilatçılığı ilə mini futbol üzrə Qərbi Azərbaycan kuboku keçirilmişdir

ADPU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, Qərbi Azərbaycanın Keşişkənd Rayon İcmasının rəhbəri prof. Mahirə Hüseynova ilə Keşişkənd futbol komandası heyətinin görüşü keçirilib.

25.06.2024-cü il tarixində ADPU-da baş tutan görüşdə Keşişkənd Rayon İcmasının müavinləri Məhəmməd Nəcəfov, Möhübbət Məmmədov, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri t.ü.f.d. Leyla Cəlalova, QAI gənclərlə bağlı məsul şəxs Anar Rzaquliyev, futbol komandasının məşqçisi Şəhriyar Calalov və oyunçular iştirak ediblər.

Qeyd edək ki, 26 iyun-06 iyul tarixlərində Qərbi Azərbaycan İcmasının təşkilatçılığı ilə mini futbol üzrə Qərbi Azərbaycan kuboku keçirilmişdir.

Keşişkənd futbol komandası

Həsən Mirzə yaradıcılığında etnonimlər

Xalqın etnik tərkibi, mənşəyi, etnogenez, inkişaf tarixi haqqında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən onomastik vahidlər etnonimlər adlanır. Etnonim vasitəsilə tayfa, nəsil və xalq adlarını öyrənmək, onların hansı etnosa aid olduğunu ayırd etmək mümkün olur. Həsən Mirzəyev də tədqiqatlarında etnonimləri hərtərəfli şəkildə tədqiqatə cəlb etmiş, onların etimologiyasını üzə çıxarmışdır.

Həsən Mirzəyev etnonimləri tədqiq edərkən xalqın ən qədim etnoslarının adları haqqında geniş məlumatlar əldə etmişdir.

H. Mirzəyev Qərbi Azərbaycan ərazisindəki etnonimlərin tədqiqi prosesində ilkin elmi araşdırmalardan tutmuş onların ayrı-ayrı komponentlərinin leksik-semantik xüsusiyyətlərinə qədər araşdırıb sərgiləyə bilmişdir.

Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında çoxlu sayda etnonim nümunələrinə rast gəlinir. Bu əsərlərdə Dərələyəz mahalına aid çoxlu etnonimlərə rast gəlinir: Əfşar, alpout, Təkəli, Kəngər, qarabaldırlar, əfşar, qırxlı, şamlı, Qacar, borbor, qaraçalı, sulfa, bacrağanlı, baharlı, xocamusaxlı, sarılı (Sarılili), kəbirli, ulacı, qarasahehli, dəmirçilər, aslanbəyli, zirəli, mansurlu, Aşiq Musalı, Sultan Əhmədli, Qaradağlı Padar, Əlixanlı, Qullar Kəngərli, Aslanbəyli, Şamlı və s. kimi etnonim və etnotoponimlər verilmişdir.

Bundan əlavə Dərələyəz mahalına və ətraf bölgələrə aid etnonimlərə aşağıdakıları da nümunə götürmək olar: ayrum, albanlar, arşalı, bərməkilər, çarlar, zığlar, qaramanlı, karanay, kaspilər, kəngərli, qubahılar, kırklı, muğanlı, osallı, təkəli, ustacı, xəlec, xəllili, çakirli, Avar mahalı, Alan qapısı, Alxanlı kəndi, Bərmək mahalı, Qəley Suvar, Əliqulu xan Şahsevənski, Əhməd xan Abdali, Əsrəf Çoban, Cəfər Bərməki, Kərim xan Əfşar, Fətəli xan Qacar, Həsən Ağqoyunlu, Əmiraslan xan Kırklı və s.

Bu etnonimlərə Həsən Mirzənin də bədii yaradıcılığında rast gəlinir. Müəllifin Dərələyəz toponimlərinə həsr edilmiş tədqiqatlarında Qərbi Azərbaycanın etnik tərkibi, etnosların təşəkküləmə tarixləri, Azərbaycan xalqının formalaşmasında iştirak etmiş əsas türkdilli etnoslar, onların məskunlaşdıqları yaşayış məntəqələri geniş və hərtərəfli araşdırılmışdır:

Naxçıvan xanları, **Şəril bəyləri**,
Səxada Səməndə qul ola bilməz.

Aşiq Ələsgərin Şəhur sözünü burada Şəril formasında işlətməsini Həsən Mirzəyev Şəhur, Şirək, Şörayel, Şurayel sözlərinin etimologiyasının bir istiqamətdən gəldiyini söyləmiş və etnonimiəsinin formasına görə asanlaşdırmasını söyləmişdir.

Müəllif, digər el sənətkarlarından gətirdiyi nümunələrdə də etnonimlərin çox vaxt dağ və yaylaq adlarında mühafizə olunduğunu söyləmişdir:

Qırxqız, Alaqaya, Çilgəz, Narışlar, Muroy, Uzunyoxuş, Dəlidağ, Qoşqar!
Hansı oğul, deyir sizi unudar?!
Düşərmə el sizdən aralı, yaylaq?!

Təkənduran yavadır,
Qırxqız dərdimə davadır
Məkanın **Sarıbabadır**,
Mixtəkəndən yolum, dağlar.

“Göründüyü kimi verilmiş hər bir bənd aşiq qoşmasında neçə-neçə dağ və yaylaq adı çəkilmişdir. Buradakı Kəpəz, Murov, Muşoy, Murğuz, Qoşqar, Şahdağı, Qıçıq, Bucuq, Qırxqız, Çilgəz, Dəlidağ, Qonur, Lülper, Alviz, Ağrı, Qısır, Sarınər, Sarıbabə, Sarıyer, Ərgünəş, Güllüstan, Çalbayır, Qaraxaç, Ket, Xanket, Həsənnənə, Həsənbabə, Əyricə, Vers, Soğanlı, Təkənduran, Göydağ, Mixtokən kimi dağ və yaylaq adlarının böyük bir hissəsi etnonimdir”.

Qırxqız - rəvayətə görə, mahalın zalım padşahı əldə olan gözəl qızları öz sarayına gətirib özünə arvad edərmiş. Zalım şah bir bahar çağı növbəti dəfə elin say-seçmə, gözəl qızlarını yenə öz sarayına toplayır. Öz abır, ismət və ləyaqətini qorumağa çalışan qızlar başqa çıxış yolu tapmadıqda sözbir edib gecələrin birində qaçmağa üstünlük verir. Gecənin qaranlığında gözətçini öldürən qızlar uzaqlarda görünən zirvəsi dumanlı-çənli bir dağa üz tutur. Nəbələd olduqları bu dağda xeyli müddət gizlənir.

Rəvayətə əsasən, burada ömür-gün sürən qızlar sonra iki-iki qruplara ayrılaraq, özlərinə Qarabağın dağ və aran bölgələrinin əlverişli yerlərində koma tikir, yaşayış məskənləri salır.

Deyirlər, qızların qaçıb gizləndiyi bu dağın sonralar “Qırxqız” (yəni qırx qızın qaçıb gizləndiyi, saxlandığı dağ) adlandırılır. Bir müddət sonra bu rəvayətlə əlaqədar olaraq, xalq arasında belə bir zərb-məsəl də yaranır: “Qırx qızla bir dağda tək qalmamısan”.

Qırxqız adının bəzi mənbələrdə əvvəllər “Qızqala” adlandırıldığı qeyd edilib. Maraqlıdır, doğuracaq məsələlərdən biri də Azərbaycan ərazisində əllidən çox “Qızqala” adlı abidənin qeydə alınmasıdır.

Onu da qeyd etmək ki, təkəz Azərbaycan da deyil, Yaxın Şərq ölkələrinin çoxunda “Qızqala” adlı abidələrə təsadüf edilir. Bu ad altında olan qalaların əksəriyyətinin əsas xüsusiyyəti onların dəniz və çay sahillərində, hündür yerlərdə tikilməsidir.

Həsən Mirzəyev el sənətkarlarının əsərlərində çay, dəniz, göl və bulaq adlarında, yəni hidronimlərdə də etnonimlərin mühafizə olunmasını gətirdiyi nümunələrdə göstərir:

Var olsun Qarabağ, əcəb səfədi,
Başa **Xaçın** axar, ayağa **Qarqar**.
Göyçə qar əlindən zara gəlirdi,
Muğan həsrət çəkir a yağa qar, qar.
Və yaxud:

Tərtər, Tutqu, Barılı su axandan,
Nəçə yaylaq asılıbdı yaxandan.
Bir nəzər eylədim taxtabaxandan,
Bənzəyirsən başda taca, Dəlidağ.

Xaçınçay hidronimi Qafqaz Albaniyasının Xaçın əyalətinin adından yaranmışdır. Bu əyalətin adı ilk dəfə mənbələrdə VII-X əsrlərin hadisələri ilə bağlı çəkilir. (11. s. 87) XII əsrdə Arsaxda (Yuxarı Qarabağ) Xaçın hökmdarlığı yaranmış, tarixi Xaçın qalası bu hökmdarlığın ərazisində olmuşdur. XIII əsrdə monqollar həmin qalanı dağıtmış və Xaçın hökmdarlığına son qoymuşdular. Məhz buna görə Xaçın etnonim sayılır.

Qarqarlar - Azərbaycanlıların təşəkkülündə mühüm rol oynamış qədim tayfalarından biri. Qarqarlar əsasən Qarabağ ərazisində yaşamışlar. Tarixin müxtəlif dövrlərində bu və ya digər səbəblərdən Qarabağ ərazisi XII-XIII əsrlərə kimi müxtəlif adlar daşımışdır. Bu adlar bəzən paralel olaraq işlənmiş və Qarabağın ayrı-ayrı əyalətlərini əhatə etmişdir. Antik və ilk orta əsrlərdə Qarabağın bir hissəsi Qarqarlar ölkəsi adlanmışdır. Əsasən indiki Qarqar çayı hövzəsində yaşamış qarqar tayfası qədim müəlliflərin verdiyi məlumatlara görə, Alban tayfa ittifaqına daxil idi. Qarqarlar haqqında məlumat verən müəlliflər, onu Qafqaz Albaniyasının ən qədim və ən iri tayfalarından biri hesab etmiş və ilk orta əsrlərdə onların Mil düzündün bir hissəsinə yayıldığını göstərmişlər. Burada qarqarların özlərinə məxsus eyniadlı şəhər də mövcud olmuşdur.

H. Mirzəyev Aşiq Alının yaradıcılığında da etnonimlərə misal olaraq aşağıdakı şeir parçasını nümunə göstərmişdir:

Madə dedim əzəlimdən,
Kürümə də, Araz da,
Cida düşdü elim eldən,
Ara kəsdi **Araz** ada.

Alim Kür, Araz, Qarqar, Tərtər, Arpa, Kaçın sözlərinin etnonimliyiinin də dilçiliklə yanaşı tarixə, coğrafiyaya aid mənbələrdə də rast gəldiyini söyləmişdir. “Dərələyəz ərazisindəki bir sıra çaylar yaxınlığından axdığı kəndin adı ilə adlandırılmışdır... Arpa çayı Dərələyəz ərazisindəki ən böyük çayın adıdır və Arpa kəndi də bu çayın adı ilə adlandırılmışdır”.

Bundan başqa, müəllif kənd, şəhər, mahal, qala, pir adlarında da çoxlu sayda etnonimlərə rast gəldiyini söyləmişdir: Ələsgər gəlirdi əcəb yığnağa,
Şəki, Şirvan bir telinə sadığa,
Necə ziynət verib eyvan otağa,
Ətri qoxur **Bağdad** baharı kimi.
Həsən Mirzəyev etnonim nümunələrinə ən böyük misalı Məlikbəllı Qurbanın “Söylərəm xitab” əsərini göstərərək vermişdir:

... Savab bilməz **Təhlə, Qozlu, Qaradolax**,
Muğanlı, Mulğaduz, Kələntər, Dizax, Kari, Baharlı, Alpavut, Qaytax, Qıyashı, Xıdırılı, o Əbdülkəlab.

...Adab bilməz **Sadıqbəyli, Əyricə, Qaraman, Tənovad, Ağdam, Güllüca**,

Cəbəlli, Kəngərli, Cinli, Yarımca Bərgüşad, Cələbilər, Mərcanlı dəryab.

Qaraman - kəndin adı qaraman tayfasının adı ilə əlaqədardır. Bir məlumata görə, 2000 çadırdan ibarət qaramanlar Səlcuq sultanı Toğrul bəy dövründə (1038-1063) əvvəlcə Anadoluya gəlmiş və buradan da başqa yerlərə, o cümlədən Azərbaycana yayılmışlar. Qaramanların XIII əsrdə şimaldan Azərbaycana gəlməsi və buradan müəyyən hissəsinin Ön Asiyaya köçməsi fikri də mövcuddur. Onlar varsaq, qara, İsa, koşun və qıştomir qollarından ibarət olmuşlar. XV əsrdə Cənubi Azərbaycanda yaşamış qaramanlar qızılbaş tayfalarından biri olmuşdur. Səfəvi şahları hərbi xidmətlərinə görə bu tayfaya Azərbaycana gəlmişdir. Qaraman adı Çində yaşayan salarlar arasında da çəkilir. Tədqiqatçılara görə, qaraman oğuz tayfalarındandır. Onlar Volqa boyunda IX əsrdə bir dövlət yaratmış, XI əsrdə qıpçaqlarla toqquşmada məğlub olmuş və bir hissəsi Azərbaycana gəlmişdir. Azərbaycanda müxtəlif variantlarda beş Qaraman adlı kənd qeydə alınmışdır. Qaraqoyunlu Qara Yusifin qoşun başçısının adı Qaraman olmuşdur. XIV əsrin ikinci yarısında Bərdə və Gəncə mahalları köçəri qaramanlı tayfasından əmir Yərhəməd Qaramanın əyaləti idi. XIX əsrin ortalarına aid sənədlərdə indiki Salyan rayonunun ərazisində 29 ailədən ibarət qaramanlı adlı köçəri tayfanın yaşaması göstərilir. Oturaqlaşdıqda onlar Aşağı və Yuxarı Qaramanlı kəndərini əmələ gətirmişdilər.

“**Kəngərli**” etnonimi Orta Asiyada mövcud olan Kanq dövlətinin adı ilə bağlı olmuşdur. Onlar özlərini “kanqar” adlandırmışlar ki, bu da dəyişilərək “kəngər” şəklinə düşmüşdür. Qədim türk dillərində -ar, -ər sözü igit, döyüşçü, atıcı, ailənin və qəbilənin keşikçisi mənasındadır. Ümumiyyətlə, -ar, -ər söz artımı, yaxud şəkilçisi ilə düzələn tayfa adları türk qəbilələri üçün xarakterikdir. Avar, bolqar, avşar, padar, xəzər, kəngər və başqalarını buna nümunə göstərə bilərik. “Kanq” sözü isə türk dillərində kanxan sözləri ilə bağlı olub ucalıq, yüksəklik mənasını ifadə edir. Məlum olduğu kimi, bir çox türk dövlətlərində dövlət başçılarına Xan titulu verilmişdir. Maraqlıdır ki, mənbələr kəngərlilərin Kanq əyalətində məskunlaşan basine tayfalarının bir qolu olduğunu qeyd edir. “Basine” sözü türk dillərində “sərkərdə” anlamında da işlədilmiş və onlardan Avropa xalqlarına, daha doğrusu, yunanlarda keçmişdir. Məlum olduğu kimi, yunanlarda hökmdarlar basilevs titulu daşımışdır.

Alpavut adının çoxlu yozumu var. Alp əski türk dilində “igid”, “qoçaq”, qut isə cəmlilik bildirən formantdır. Deməli, alpavut, alpavut igidlər, ərər anlamındadır. Alpavut adının bir variantı da alpavutdur. Alpavut adı “Divani lügət it-türkdə” belə açıqlanır: “Tək başına düşməne qalib gələn, ələ keçməyən igid”.

Alpavut həm də hərbi rütbə, ünvan olub. Kül təkin yazılarında deyilir: “Öncə gəlmiş qoşununu Kül təkin qovub toxarlardan bir qəbilə, alpavutlardan on nəfəri Tona təkinin dəfnində mühasirə edib öldürdü”.

Alpavut VIII əsr uyğur abidələrində döyüşçü anlamındadır. Son çağlarda isə qıpçaq və qazan tatarlarının bir çox şivələrində böy-böyük, mal-mülk yiyəsi kimi işlənmişdir.

Muğan sözünün etimologiyasına toxunan Əbdüləzəl Dəmirçizadə bu sözün İran dillərinə məxsus -an cəm şəkilçisi vasitəsilə mağ / muğ qəbilə adından yaranaraq “mağlar” və ya “mağ eli” mənası daşıdığını və uzun müddət təkrar-təkrar işləndikdən sonra “mağ” tayfasının yaşadığı ərazinin adı, yəni indiki Muğan adı kimi sabitləşdiyi fikrinə gəlir.

Aydın Məmmədov isə yazır ki, Muğan əslində “muğlar” mənasını verir, yəni həmin coğrafi ərazidə vaxtilə muğlar tayfası yaşayıb. Muğ isə Herodotun əsərlərində göstərilən kimi, qədim miyalyalılardan olan “muğ” və yaxud “mağ” qəbiləsinin adıdır.

O, bu əsərlərdə Azərbaycanda yaşamış və yaşayan əksər tayfaların adlarını müəyyənləşdirməyə çalışmış, həmin tayfaların əksəriyyəti haqqında tarixi və etnoqrafik məlumatlar vermiş, onların adlarını əks etdirən etnotoponimləri sadalamışdır.

Xalqın etnik tərkibi, mənşəyi, etnogenez, inkişaf tarixi haqqında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən etnonimlərin, xüsusən də türk mənşəli etnonimlərin aşiq poeziyasında işlənmə səbəbləri də H. Mirzəyevin diqqətindən kənarda qalmamış, o, bu poeziyada işlənmə qəbilə, tayfa, nəsil və xalq adlarını hərtərəfli şəkildə tədqiqatə cəlb etmiş, onların etimologiyasını üzə çıxarmış, zaman-zaman üst-üstə gəlmiş və ya ixtisara düşmüş söz qatlarını çözülmüş və bununla da Azərbaycan torpaqları haqqında düşmən uydurmalarına, saxtakarlıqlara, yalan və böhtanlara tutarlı cavab verə bilmişdir.

Həsən Mirzəyevin Azərbaycan və Qərbi Azərbaycan etnonimlərinin tədqiqi onomastika tariximiz üçün əvəzsiz material və elmi mənbədir. Onun tədqiqatları sayəsində etnonimlər, onların rast gəldiyi mənbələr haqqında yetərli ümumi məlumat verildi.

Həsən Mirzəyevin tədqiqatlarında ilk növbədə qəbiriş şəkildə Dərələyəz əhalisinin soykökü, onun tarixi keçmişi ilə əlaqədar olan tədqiqatları yaşayış məskənlərinin adlarının dəyişdirilməsinə xüsusi diqqət edilmişdir. Məsələn, Bayandur-Bağatur (Gorus), Muğancıq-Ayqədzor (Gorus), Yayçı-Qajis (Gorus), Aşağı Tilkəmənli-Lusaquy (Eçmiedzin), Şirvancıq-Lemakert (Artik) və s. Bu zaman bir qisim Türk mənşəli etnonimlər (tayfa, qəbilə və s. adlan) etnonim xarakterli olmayan öz adımızla əvəz olunub. Məsələn, Böyük Qaraqoyunlu-Əzizli (Vardenis), Şıxlar-Qızılşəfəq (Sisyan), Kərkibəş-Şəfəq (Vardenis) və s.

Həsən Mirzəyevin Qərbi Azərbaycanın ərazisinin türk mənşəli etnotoponimlərinin tədqiqi, hər şeydən əvvəl həmin ərazinin etnotoponim onomastikonunu qurmağı tələb edir. Müxtəlif mənbələrdə belə onimik vahidlər müxtəlif sayda verilir. Daha doğrusu, Qərbi Azərbaycan ərazisində türk mənşəli etnotoponimlərin çoxluğunu qeyd edir, onların müəyyən qismi haqqında məlumatla kifayətlənirlər.

Etnonimlərlə bağlı problemin iki cəhəti diqqəti xüsusi ilə cəlb edir. Birinci cəhət bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan etnonimlərin toplu təşkil etməsidir. Bu topluya eyni etnosun müxtəlif adları daxildir. Adların müəyyən qismi etnosa qonşu, yaxud onunla əlaqədar olan etnoslar tərəfindən verilir. İkinci cəhət etnonimlərin tarixi dinamikası ilə əlaqədardır.

Təbii ki, prof. H. Mirzəyevin bu istiqamətdə apardığı tədqiqat işləri Ermənistan ərazisindəki türk mənşəli etnonimlərin toplanması, onların yaşlı nəslin hafizəsindən pozulmamış qeydə alınması üçün son dərəcə vacibdir.

Könül Həsənova,
Dosent, ADPU-nun
Filologiya fakültəsinin dekanı

QƏRBİ AZƏRBAYCANIN TÜRK MƏNŞƏLİ TOPONİMLƏRİ

Ümumtürk dünyasının tərkibinə daxil olan Azərbaycan xalqı öz tarixini yaşamış, taleyinin sahibi olmuş, bütün zamanlarda başqa xalqlara, o cümlədən ermənilərə öz xeyirxahlığını, humanistliyini nümayiş etdirmişdir. Lakin həmişə onlardan xəyanət görmüşdür. Hiylədən, xəbislikdən, xəyanətdən uzaq olan saf təbiətli Azərbaycan xalqının sadələşməliyi, sözə inamı daima onu hiyləgər məkrliyin qurbanı etmişdir.

Tarixi dəlillər göstərir ki, daima etibar etdiyimiz erməni qonşularımız son iki əsr ərzində «Böyük Ermənistan» deyərək car çəkmiş, vətənləri olmaya-olmaya tarix boyu özlərinə vətən axtarmış, vətən tapdıqdan sonra isə «Böyük Ermənistan», «türk-süz Ermənistan» uğrunda mübarizə aparmışlar.

Son üç əsrdə ermənilər təşkilatlanaraq birinci özlərinə paytaxt, ikincisi vətən yaratmışlar, üçüncüsü isə tapdıqları vətənin ərazisini genişləndirməyə - «Böyük Ermənistan» yaratmağa çalışmışlar. Rusiya ermənilərin bu məkrli siyasətini həyata keçirmək üçün XVII əsrdən başlayaraq ermənilərə dayaq olmuş, istək və arzularını həyata keçirməyə çalışmışdır. Rusiya öz növbəsində Qafqazda öz təsir dairəsini genişləndirmək və potensial düşməni olan Türkiyəyə qarşı uğurlu mübarizə aparmaq üçün ermənilərin satqınlığından, hiyləsindən və qul olmaqlarından məharətlə istifadə etmişdir.

Təbiətdən yirtıcı olan erməni ekstremistləri müsəlmanlara «türklərə, azərbaycanlılara qarşı amansız olmuş, kütləvi qırğınlar törətmiş və geniş miqyasda terrorla məşğul olmuşlar.

Vaxtaşırı erməni təcavüzünə məruz qalan, genosidə uğrayan Azərbaycan xalqı erməni qırğına laqeyd qalmış, faktiki olaraq onlarla hesablaşmış və vaxt ötdükcə erməni canilərin nişangahına çevrilmişlər.

Təəssüf ki, tarixin bütün mərhələlərində azərbaycanlılar erməni soyqırımına biganə qalmış və heç zaman ciddi və təsirli tədbir görməmişlər.

Erməni milləti qədim Oğuz elini - azərbaycanlıların ata-baba yurdunu tutduqdan sonra oradan sivilizasiyalı xalqa yad olan toponimik genosid həyata keçirdi.

Əslində bu toponimik genosid 1930-cu illərdən başlayaraq 1992-ci illərə qədər tam həyata keçirilmişdi. Qatı erməni millətçiləri tarixi coğrafiyada və rəsmi dövlət sənədlərində əksini tapmış Qərbi Azərbaycanda olan minlərcə Azərbaycan mənşəli toponimlərin sonuna çıxmışlar. Bu toponimləri dəyişdirib erməniləşdirdilər. Onlar Azərbaycan mənşəli toponimləri müasir sənədlərdən silmişlər.

Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri tarixin yaddaşına çevrilib, mənavi soyqırımına məruz qalıb. Əsərdə 29,8 min kv.km ərazini əhatə edən indiki Ermənistanın türk mənşəli mikro və makro toponimləri tarix, coğrafiya və dilçilik sintezində ilk dəfə olaraq tədqiqatə cəlb edilir. Eyni zamanda hər bir toponimin coğrafi mövqeyi, tarixi mənbələrdə qeyd edilən adları, toponimlərin müxtəlif fonetik formaları göstərilməklə yanaşı, yaşayış məntəqələrinin taleyi, əhalinin etnik tərkibi tarixi faktlar və statistik rəqəmlər

lə verilir. Azərbaycan türklərinin deportasiyası və ermənilərin bu ərazilərə, hansı kəndə nə vaxt köçürülməsi, əsasən, erməni mənbələrinə istinad edilərək şərh olunur. Tədqiqat prosesində ərazinin türk mənşəli toponimlərinin bir qisminin fonetik və morfoloji dəyişikliyə uğradığı müəyyən edilmiş, onların dil mənsubiyyətinə aydınlıq gətirilmiş, tarixən bu ərazinin toponimlərinin 95%-nin türk mənşəli olması elmi əsaslarla izah edilmişdir. Əsərdə ərazinin türk mənşəli toponimlərinin mənə növləri (antropooykonim, etnooykonim, orooykonim, hidrooykonim, zoooykonim, fitooykonim), oronimlər, hidronimlər və onların quruluşu (sadə, düzəltmə, mürəkkəb) göstərilməklə sistemli şəkildə araşdırılır. İndiki Ermənistan ərazisi XVIII əsrdə İrəvan xanlığının Qırxbulaq, Zəngibasar, Gərnibasar, Vedibasar, Talin, Seyidli və Axsaxlı, Sərdarabad, Karpibasar, Abaran, Dərəçiçək, Göyçə mahallarının, Naxçıvan xanlığının Dərələyəz mahalının, XIX əsrin 30-cu illərindən XX əsrin 30-cu illərinə qədər İrəvan quberniyasının Yeni Bayazid, Eçmiədzin, İrəvan, Şəhur-Dərələyəz, Aleksandropol (qəzalarının, Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur, Qazax qəzalarının, Tiflis quberniyasının Lor-Pəmbək qəzasının inzibati ərazi bölgüsünə daxil olmuşdur. 1920-ci il noyabrın 29-da indiki Ermənistan ərazisində sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Ermənistan Sovet Şuralar Cəmiyyəti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyəti 1929-cu il iyulun 12-də «Ermənistan Sovet Şuralar Cəmiyyəti territoriyasını rayonlaşdırmaq

haqqında» qərar qəbul etmişdir. Qərara əsasən rayon inzibati ərazi vahidi yaradılmışdır. Əsərdə toponimin XIX əsrdə hansı inzibati ərazi vahidinə, sovet hakimiyyəti dövründə isə hansı inzibati ərazi bölgüsünə daxil olduğu göstərilir. Məsələn, Toxluca-İrəvan quberniyasının Yeni Bayazid qəzasında, indi Çəmbərək (Krasnoselo) rayonunda kənd.

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdik ki, Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərinin öyrənməsi oxucuda Azərbaycan toponimlər sistemi, onların əsas qanunauyğunluqları, prinsipləri, formalaşma yolları, yaranma səbəbləri, struktur tipləri, semantik növləri, oykonim, oronim və hidronimlər arasındakı əlaqə, xalqımızın etnoqrafiyası, milli təfəkkürü, tarixi coğrafiyası və s. bu kimi problemlərlə bağlı tam elmi təsəvvür formalaşdırır. Eyni zamanda, türk tayfalarının arealı və məskunlaşması, Azərbaycan dilinin qədim leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri haqqında müəyyən elmi və obyektiv nəticələrə gəlməyə kömək edir. Ən əsası isə indiki Ermənistan ərazisindəki toponimlərin tədqiqi aydın şəkildə sübut edir ki, indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycan, Azərbaycanın tarixi torpaqları olmaqla yanaşı, Azərbaycan türklərinin tarixi etnik torpaqları, Ata yurdu.

İbrahim Bayramov
ADPU, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının professoru

Göyçə mahalının Cil kəndində aşığı mühiti

Azərbaycan aşığı sənətindən danışarkən ilk növbədə Göyçə yada düşür. Çünki *"Göyçə aşığı mühiti digər mühitlərin genetik bazası (törədici) statusundadır"*. Akademik Yaşar Qarayevin təbirincə desək, *"tarixdə hər şey folklorlardan, folklor isə... Göyçədən başlayır"*. Miskin Abdaldan başlanan bu sənət yolu XVII əsrdə Dərdli Nəsim, onun şagirdi Şımpırlı Qul Mahmud kimi azman sənətkarların yaradıcılığı ilə inkişaf edərək Aşığı Ali, Aşığı Əsgər kimi ustad sənətkarların təmsilində özünün ən yüksək zirvəsinə çatır. Bu şəxsiyyətlərin adı və ünvanı ilə Göyçə mahalı xalqımızın saz-söz sənətinin müqəddəs məbədgahına çevrilir.

Göyçənin digər kəndləri kimi Cil kəndi də bir sənət ocağı, el aşığılarının beşiyi olub. XVIII əsrdə Cildə yaşamış Qara İbrahim çox yüksək səsə və təbə malik sənətkar olub. O, məşhur Aşığı Yunusun, Aşığı Həmidin babasıdır. Cil kəndində Aşığı Nəsim, oğlanları Aşığı Mehdi, Aşığı Qasım, onların övladları Aşığı Oruc, Aşığı Müseyib, Aşığı Kazım, Aşığı Əli gözəl səsə, ifaçılıq qabiliyyətinə malik olublar. Aşığı Mehdi və Aşığı Qasım dastanlarımızın dərin bilicisi və gözəl ifaçısı kimi yaddaşlarda qalıblar. Göyçənin, Kəlbəcərin, Gədəbəyin, Borçalının ən məşhur aşığı Cil kəndində ağır toy məclisləri keçiriblər. Basarkeçər rayonunun Qaraqoyunlu kəndində doğulan Aşığı Əsəd, Ağkilsədən Aşığı Nəcəf, Daşkənddən Aşığı Hacı, Alqayıt, Nərimanlıdan Aşığı Mikayıl, Aşığı Fətulla, Aşığı Nuruəddin, Babacandan Aşığı Şükür, Aşığı Məhəmmədəli, Aşığı Mikayıl, Ağbulaqdan Aşığı İmran, Aşığı Mahmud, Borçalıdan Aşığı Kamandar, Hüseyn Saraclı və böyük ustad Aşığı Əsgər dəfələrlə Cildə olub, kənd ağsaqqalı Aşığı Alının yaxın dostu olub. Prof. Ayvaz Xələfli babasından eşitdikərini belə təsvir edir: *"Aşığı Ali Aşığı Ələsgərlə yaxın dost imişlər. Aşığı Ələsgər bu tərəflərə gələndə Aşığı Alının evində qalmış. Axırncı dəfə Aşığı Ələsgər 1910-cu ildə bizim kəndə gələndə eşidib ki, Aşığı Ali rəhmətə gedib, çox təəssüflənib və Alının qardaşı Namaz kişini tənbəh edib ki, bəs mənə niyə xəbər göndərməmişsiniz, axı, hamınız bilirsiniz ki, mən Ali ilə qardaş idim"*.

Göyçə aşığıları.
Çəmbərək rayonu (1938)

Aşığı Ələsgərin tövsiyəsi ilə sərbəst olaraq aşığılıq etməyə başlayan Aşığı Nəcəf və Aşığı Əsəd də Cildə Aşığı Alının qonağı olublar. Göyçənin məşhur aşığılarından olan cilli Aşığı Yunisin səsində Aşığı Ələsgər Aşığı Alının evində qonaq olarkən qulaq asıb və bəyənib. Yunisi özünə şeyird götürmək istəyə də bu baş tutmayıb.

Fitri istedad və ecəzkar səsə malik olan Aşığı Yunis (Yunis Məhəmməd oğlu Məmmədov) 1888-ci ildə Cildə anadan olub. Həm toy məclislərində, həm də İrəvan şəhərində, Basarkeçər, Çəmbərək rayonlarında kütləvi tədbirlərdə yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirmişdir. Göyçə aşığıları içərisində "Sarıtel"i Aşığı Yunis kimi oxuyan ikinci bir aşığı olmayıb.

Aşığı Zaman, Aşığı Mehdi və Aşığı Qasım qardaşlarına şeyirdlik edib, tez bir zamanda özü püxtələşərək ustad aşığı kimi yetişib. Aşığı Niftali, Aşığı Hüseyn, Aşığı Sayad, Aşığı Bağır, Aşığı Həmid (kiçik qardaşı) onun şeyirdləri olub. 1974-cü ilin martında Cildə vəfat edib.

Göyçə aşığı məktəbinin tanınmış nümayəndəsi Aşığı Müseyib (Müseyib Qasım oğlu Nəsimov) 1909-cu ildə Cil kəndində anadan olub. Aşığılıq sənətinin inceliklərini atası Aşığı Qasımdan öyrənib.

1918-ci ildə erməni daşnaqlarının Cildə törətdikləri vəhşiliklər zamanı atası Aşığı Qasım Tovuzə köçüb və bir müddət orada

məskunlaşıblar. 1940-1943-cü illərdə sovet ordusu sıralarında xidmət edib, sovet-alman müharibəsinin iştirakçısı olub. Müharibədə ağır yara aldığından ordudan tərxis edilib. 1948-1958-ci illərdə Tovuzdan köçüb Gədəbəyə yaşayıblar. 1959-cu ildə doğma Cil kəndinə qayıdıblar. 50-dən artıq dastan bilən, sazda bütün havaları özünəməxsus tərzdə çalan Aşığı Müseyibin "Orta saritel" havası üstündə oxuduğu "Qaragöz" mahnısı Azərbaycan radiosunun qızıl fondunda qorunub saxlanılır. Ustad sənətkarın aşığı sənətinin inkişafındakı xidmətləri ali pədaqoji məktəblərin Filologiya fakültəsində *"Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı" fənninin tədrisində öyrənilir. Professor Paşa Əfəndiyev həmin dərslərdə yazır: "Cilli Aşığı Müseyib (Nəsimov) həmişə balabansız çalıb oxumuşdur. Onun köülləri ram edən məlahətli səsi, bülülləri susdurur, yaxıb-yandırıcı zəngülələri qarşısında balaban dinə bilməmişdir. Aşığı Müseyib həmişə tək oxumuşdur. Çünki onun müqabilinə çıxan olmamışdır."*

Vaxtı ilə professor Fərhad Fərhadov onun haqqında yazırdı: *"Müasir dövrdə ustadların ənənəsini davam etdirən əsl Koroğlu-luxan cilli Aşığı Müseyibdir. O, ürəkləri məftun edən emosional, aydın diksiyalı məlahətli səsi, yaxıb-yandırıcı zəngülələri, orijinal ifaçılıq üslubu ilə bütün özündən əvvəlki sənətkarlardan və müasir aşığılardan fərqlənir"*.

Xalq şairi Hüseyn Arif bir müddət Cil kəndində yaşadığından Aşığı Müseyibin məclislərində çox olmuşdu. O deyirdi: *"Çox aşığı qulaq asmışam, lakin onların heç biri Müseyib deyil"*.

Tanınmış tədqiqatçı alim U.Cəfərov gözəl səsə malik aşığıları xana, Aşığı Müseyibi sultana bənzədirdi.

Cil kəndində aşığı mühitinin yaranmasında, el şairlərinin yetişməsində Aşığı Müseyibin ailəsində yetişən aşığıların mühüm xidmətləri olmuşdur. Onun əmisi Aşığı Mehdi Göyçəmizin simvoluna çevrilmiş Aşığı Ələsgərin şeyirdi olub. Atası Qasım, qardaşları Oruc, Kazım, Əli, əmisi Mehdi oğlu Saleh və Valeh Göyçənin tanınmış aşığılarından

olublar. Aşığı Müseyib 1992-ci ildə Bakı şəhərində vəfat edib.

Aşığı Müseyib qardaşı Aşığı Əli, Aşığı Qəhrəman Rüstəmov (Tovuz), Aşığı Şükür (Göyçə), Aşığı Seyid Rza (Bala Məzrə) və Aşığı Əsrəfin ustadı olub. Vaxtı ilə cilli Mənasib Salman oğlu və Vəli Müxtər oğlu Aşığı Müseyibin şeyirdləri olsalar da, sonralar bu sənəti davam etdirməyiblər. 1990-cı ildə Aşıqlar Birliyi tərəfindən Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Akademik Filarmoniyasının binasında ustad aşığın yaradıcılıq gecəsi keçirilib.

Böyük alim, akademik Yaşar Qarayev deyirdi ki, *"Göyçə Azərbaycan folklorunun paytaxtıdır"*. "Paytaxt" yağı düşmənlərin qaldığından son illərdə Göyçə aşığı məktəbi tənəzzül dövrünü yaşayır ki, bu da bütövlükdə Azərbaycan aşığı sənətinə ciddi təsir göstərir.

Son illərdə Cil kəndində poeziya ilə bağlı olanların, şeir kitabları nəşr olunanların sayı xeyli artsa da, aşığılıq sənətinə meyil edənlərin sayı yox dərəcəsindədir. Bu sənət hazırda cillilərdən yalnız Vüqar Mazanovun və Rəfiqə Göyçəlinin (Rəfiqə Tanrıverdi qızı) və sazında yaşayır.

Fərrux Rüstəmov,
Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək rayonunun Cil kənd icmasının sədri, pədaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi

Heydər Əliyevin Qərbi Azərbaycana qayıdış siyasəti qan yaddaşımızdan keçir

Qan yaddaşımızın ən ağır-acılı səhifələrindən olan deportasiya, soyqırım və qaçqınlıq xalqımızın taleyində çox ağır izlər buraxıb. XX əsrdə Azərbaycan xalqına qarşı törədilən kütləvi qırğınlar, soyqırımları və deportasiyalar tarixinin araşdırılması bu gün milli tarixşünaslığımız qarşısında duran ən aktual problemlərdədir.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımlarının ilk mərhələsi 1905-1906-cı illəri əhatə edir. Tarixi ədəbiyyata ilk olaraq "erməni-müsəlman davası", "erməni-müsəlman qırğınları" və yaxud "erməni-tatar qırğınları" kimi düşən bu qanlı faciələri hüquqi- siyasi baxımdan azərbaycanlılara qarşı soyqırımı adlandırmaq onun mahiyyətinə tam uyğun gəlir. Lakin terminologiya kimi, "soyqırımı", yaxud "genosid" anlayışı BMT Baş Assambleyasının 1946-cı il 11 dekabr tarixli Qətnaməsində tətbiq olunmağa başlamış, həmin qurumun 1948-ci il 9 dekabr tarixli Konvensiyasında isə genosid siyasətinin qarşısının alınması və ona görə cəza müəyyənəndirilmişdir. Azərbaycan Respublikası 31 may 1996-cı ildə BMT Baş Assambleyasının 1948-ci il 9 dekabr tarixli Konvensiyasına qoşulmuşdur. 1905-1906-cı illər qırğınları planlı şəkildə, azərbaycanlıların milli və dini mənsəbiyyətlərinə görə, etnik təmizləmə məqsədilə həyata keçirildiyi üçün əslində, soyqırımı mahiyyəti daşıyır.

Lakin 1905-1906-cı illərdə müstəqil erməni dövləti olmadığı üçün ermənilərin törətdikləri həmin qanlı hadisələr "soyqırımı" kimi deyil, "kültəvi qırğınlar" kimi təsvif olunur. Son iki yüz ildə indiki Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən kütləvi qırğınlar, deportasiyalar və soyqırımları nəticəsində azərbaycanlılara məxsus olmuş iki minə yaxın yaşayış məntəqələri boşaldılmışdır ki, onların da yarısından çoxunda hazırda ermənilər məskunlaşmış, qalanları isə "ölü kəndlərə" çevrilmişdir.

Sovet hakimiyyəti illərində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımlar, kütləvi qırğın və zorakılıqlar, repressiya və deportasiyalar beynəlmillətlik pərdəsi altında ört-basdır edilmiş, sovet tarixşünaslığında bu cür mövzuların tədqiqinə yasaq qoyulmuşdu. Yalnız XX əsrin sonunda Azərbaycan yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra tədqiqatçılar tarixi keçmişimizin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə etmiş, azərbaycanlıların başına gətirilən faciələr silsiləsi elmi tədqiqat dövryyəsinə daxil edilmişdir. Bu istiqamətdə bir sıra monoqrafiyalar yazılmışdır.

Qədim türk-öğüz yurdu olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarına müxtəlif dövrlərdə məqsədyönlü şəkildə xaricdən erməni miqrantlarının gətirilərək əraziyə yerləşdirilməsi nəticəsində süni erməni dövləti yaradıldı. Türk dünyasının parçalanmasına xidmət edən bu layihə, Azərbaycan türklərinin bir neçə dəfə etnik təmizlənməyə məruz qalmasına səbəb oldu.

SSRİ-nin ən ali kürsüsünə qalxmaya nail olmuş yeganə müsəlman-türk övladı olan böyük dövlət xadimi, dahi siyasətçi Heydər Əliyevin bu məqamda olması Sovetlər dönməndə ermənilərin torpaq iddialarının qarşısının alınmasına ən böyük maneə idi. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz olaraq, Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında tutduğu vəzifələrdən istefa verdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi bürodan istefasından 2 həftə sonra Fransa qəzetlərinə müsahibə verən Abel Aqanbekyan ermənilərin torpaq iddiasını irəli sürdü. Bununla da Qarabağ münaqişəsinin alovlanmasına start verildi. Bu isə Azərbaycan torpaqlarında süni şəkildə ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına cəhd idi. Bu cəhdin qarşısının alınmasında ən böyük fədakarlığı məhz Heydər Əliyev və onun uğurlu siyasi varisi cənab İlham Əliyev həyata keçirdi.

Hər iki liderin hadisələrə yanaşma tərzində tarixi kontekstin mühüm amil kimi keçdiyinə şahidi oluruq. Bu faktor özünü iki istiqamətdə göstərir, həm siyasi metodoloji, həm də idarəetmə məsələlərində. Əslində bu vacib siyasi amil həm də hər iki siyasi liderin peşəcə tarixçi olması ilə də bağlı idi.

Qərbi Azərbaycan siyasi düşüncəsinin formalaşmasında birinci amilə diqqət edək. Ölkəmiz üçün ən ağır siyasi şəraitdə ikinci dəfə hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev, Ermənistan-Azərbaycan müharibəsinin dinc yolla həll edilməsi ilə bağlı intensiv diplomatik fəaliyyət göstərdiyi vaxtda belə, tarixi amilləri önə çəkirdi.

Heydər Əliyev Qərbi Azərbaycan siyasi düşüncəsinə daimi diqqət mərkəzində saxlamaqla onu konseptual tezislər şəkildə öz çıxışlarında irəli sürürdü. Doxsanıncı illərin sonunda artıq bu fəaliyyət intensiv şəkil almışdır. 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının qəbulu ilə bağlı iclaslarda Qərbi Azərbaycan məsələsinə toxunan Heydər Əliyev həmin ərazilərin tarixi Azərbaycan torpaqları olmasını vurğulamaqla gənc nəslin tarixi yaddaşını oyadırdı.

Digər bir nümunə Ümummilli Liderin birbaşa təşəbbüsü və iştirakı ilə 1998-ci il dekabrın 9-dan 11-dək Bakıda "İslam sivilizasiyası Qafqazda" Beynəlxalq Simpoziumundakı çıxışı idi.

Heydər Əliyev beynəlxalq auditoriyaya müraciət edərək Qərbi Azərbaycanla bağlı tarixi gerçəkliklərə toxunur. O deyir: "İndi Ermənistan adlanan ərazi, Qərbi Azərbaycan - İrəvan mahalı, Göyçə mahalı, Zəngibasar mahalı, Zəngəzur mahalı - bunlar hamısı müsəlmanlar, azərbaycanlılar yaşayan diyarlar olubdur. Təəssüf ki, bu ərazilərdən, diyarlardan müsəlmanlar çıxarılıb, indi bu ərazilərdə bir nəfər də olsun müsəlman yoxdur. Bu da Ermənistan millətçiliyi, erməni ekstremizmi, erməni şovinizmi siyasətinin nəticəsidir. Əgər Qafqazda İslam sivilizasiyası haqqında danışırıqsa, həqiqəti demək lazımdır".

Şübhəsiz ki, Heydər Əliyevin Qərbi Azərbaycan siyasi platformasının inkişafı ilə bağlı danışarkən, Azərbaycan qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsinə çevrilmiş tarixi sərəncam və fərmanları barədə söz açmaq mümkün deyil. Sovet imperiyası tərəfindən müsəlman-türk xalqlarına qarşı yönəldilmiş deportasiya və soyqırım siyasətinin tərkib hissəsi olan Qərbi Azərbaycan türklərinin 1948-1953-cü illər tarixli deportasiyasına verilən hüquqi qiymət buna misaldır. Heydər Əliyev 18 dekabr 1997-ci il tarixində də 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında Fərmanı ilə Qərbi Azərbaycana qayıdışın hüquqi təminatlarının yaradılması ilə bağlı ilk və mühüm addımı atdı. Heydər Əliyev bu fərmanla məsələyə siyasi-hüquqi qiymət verməklə eyni zamanda, bu etnik təmizləmənin öyrənilməsi məsələsinə dövlət və tarixşünaslıq qarşısında ümdə vəzifə kimi qoydu.

Fərmanda deyilir: "Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indiki Ermənistan adlandırılan ərazidən min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlarla məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir".

SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları, Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba yurdlarından kütləvi sürətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur.

Adi hüquq normalarına zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar. Bu işdə erməni şovinist dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, o dövri Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqeyi, soydaşlarımıza qarşı törədilən cinayətlərin təşkilində

və həyata keçirilməsində iştirakı da az rol oynamamışdır".

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Heydər Əliyev sözügedən Fərmanda məsələyə siyasi-hüquqi qiymət versə də eyni zamanda məsələnin tarixi kontekstdə daha ciddi şəkildə öyrənilməsinə vurğulayır.

Heydər Əliyev Fərmanda deyir: "Təəssüf ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı ötən 50 il ərzində lazımcına araşdırılmamış, bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir".

Fərmanda yaradılmış dövlət komissiyası qarşısında Azərbaycan türklərinin dədə-babalar yurdları olan Qərbi Azərbaycandan deportasiyasının öyrənilməsinə mühüm vəzifə kimi qoyur.

Bu tarixi Fərmandan qısa müddət sonra 26 mart 1998-ci il tarixdə Heydər Əliyev Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Fərman imzalayır. Heydər Əliyev bu fərmanla Çar Rusiyasının Azərbaycan türklərinə qarşı müstəmləkəçilik siyasətini ifşa etməklə bərabər eyni zamanda, 1813-1828-ci illərdə bağlanmış Gülistan və Türkmənçay müqavilələri ilə Qərbi Azərbaycan ərazisinə ermənilərin süni şəkildə yerləşdirilməsinin mahiyyətini açır.

Fərmanda deyilir: "İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq öz havadarlarının himayəsi altında «Erməni vilayəti» adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu.

«Böyük Ermənistan» ideyaları təbliğ olunmağa başladı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına «bəraət qazandırmaq məqsədi ilə» erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlməmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi".

Fərmanda 1905-1907-ci və 1918-1920-ci illərdə ermənilərin Azərbaycanın mülki əhalisinə qarşı həyata keçirdiyi soyqırım cinayətləri tarixi kontekstdə dəyərləndirilməklə bərabər Xocalı soyqırımını həyata keçirilməsinə toxunmaqla "Böyük Ermənistan" xəstəliyi ilə yaşayan erməni xalqının soyqırım cinayətlərinin sistematikliyini və anato-miyasını açır.

Heydər Əliyev öz çıxışlarında Zəngəzur mahalının Ermənistanla verilməsinə də münasibət bildirərək deyir: "Zəngəzur mahalının, o cümlədən onun bir hissəsi olan Meğri, Qafan rayonlarının - Azərbaycan torpaqlarının 1920-ci ildə Ermənistanla verilməsi bizim tariximizdə Azərbaycan torpaqlarının əldən getməsinin çox ağır bir hadisəsidir".

Heydər Əliyevin Nüvədi kəndi ilə bağlı çıxışında maraqlı doğurur. O bildirir: "Bəli, bu həqiqətdir ki, 1929-cu ildə Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının burada adı çəkilən kəndləri, 657 kvadratkilometr torpağı Ermənistanla verilməmişdir. Bu həqiqətdir. Ancaq, tək bu deyil. Bəhs etdiyimiz ərazi Naxçıvan Muxtar Respublikasından verilmiş ərazidir. Amma bu tərəfdən - indiki Zəngilan, Qubadlı rayonları tərəfindən də torpaqlar verilibdir. Məsələn, məlumdur ki, Meğri rayonunda böyük bir Nüvədi kəndi var. O, çoxminlik əhalisi olan bir kənddir, sırf azərbaycanlı kəndidir. Nüvədi Arazın sahilində Naxçıvanla Azərbaycanın böyük torpağını ayıran, indiki Ermənistanın olan Meğri rayonunda, həmin məsafənin düz ortasında yerləşir. Həmin Nüvədi kəndi də 1929-cu ildə Azərbaycanın tərkibindən Ermənistanla verilibdir".

Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulmuş Qərbi Azərbaycana qayıdış siyasi platformasının uğurlu siyasi varisi İlham Əliyev tərəfindən sistematik olaraq inkişaf etdirilməklə ən yüksək səviyyəyə qaldırılmışdır. Prezident İlham Əliyev gənc nəslin düzgün tarixi süura malik olması və özəli torpaqlarının təəssübünü çəkməsi və o torpaqlara qayıdışın təmin olunması ilə bağlı üç istiqamətdə iş aparmışdır.

1) Gənc nəslin Qərbi Azərbaycanla bağlı doğru tarixi süura malik olması.

2) Qərbi Azərbaycana qayıdışın hüquqi təminatlarının möhkəmləndirilməsi.

3) Qərbi Azərbaycana qayıdışın təmin olunması.

İlham Əliyevin çıxışlarında irəli sürdüyü tezislər zaman-zaman erməni siyasi dairələri tərəfindən siyasi möhtəkirlik mövzusunda çevrilmiş eyni zamanda tələş və qorxu ilə qarşılanmışdır.

Gənc nəslin tarixi həqiqətləri düzgün dərk etməsi üçün İlham Əliyev öz çıxışlarında daimi Ermənistanın tarixi Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılmasını dəfələrlə vurğulamışdır.

İlham Əliyevin 18 yanvar 2018-ci il tarixli, 1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında Sərəncamı da tarixi varilik baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Sərəncamda deyilir: "Erməni millətçiliyi tarixin müxtəlif mərhələlərində mifik "Böyük Ermənistan" ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə soydaşlarımıza qarşı etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımları həyata keçirmişlər. Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri də 100 il bundan əvvəl 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı Sovetinin mandatı altında fəaliyyət göstərən daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla törədilmiş kütləvi qırğınlardır. Həmin günlərdə Bakı şəhərində, habelə Bakı quberniyasına daxil olan digər şəhər və qəzalarda on minlərlə dinc sakin məhz etnik və dini mənsəbiyyətinə görə qətlə yetirilmiş, yaşayış məntəqələri dağıdılmış, mədəniyyət abidələri, məscid və qəbiristanlıqlar yerlə-yeksan edilmişdir. Sonrakı dövrlərdə daha da azğınlaşan erməni millətçiliyi qeyri-insani əməllərini davam etdirmiş, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Şirvan, İrəvan və digər bölgələrdə kütləvi qətlər, talanlar və etnik təmizləmələr həyata keçirmişlər".

Eyni zamanda, Sərəncamda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti, ermənilərin törətdikləri ağır cinayətlərin araşdırılması üçün yaratdığı Fövqəladə İstintaq Komissiyasının işdə müsbət qiymətləndirilir. Sərəncamda Heydər Əliyevin azərbaycanlılara qarşı soyqırım cinayətlərinin törədilməsi ilə bağlı verdiyi 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanın siyasi-hüquqi əhəmiyyəti diqqətə çatdırılmışdır. 31 mart "Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü" elan edilməsini isə xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.

Şübhəsiz ki, düzgün müəyyən edilmiş siyasi startegiya öz müsbət nəticəsini verməyə bilməz.

Cənab İlham Əliyevin öz doğum günündə Qərbi Azərbaycan icmasının üzvləri ilə keçirdiyi görüşdə səsləndirdiyi fikirlər bizim Qərbi Azərbaycana qayıdışımızın təmin olunmasında ən böyük stimül və inamı yaratmışdır. Biz Qərbi Azərbaycana qayıdacağımıza inanırıq!

Nəticə: Məqalədə, müasir Azərbaycanın qurucu lideri Heydər Əliyevin çox spektrli siyasi xəttinin bir istiqaməti olan Qərbi Azərbaycana qayıdış siyasi platformasının təməl prinsipləri təhlil edilmişdir. O cümlədən, uğurlu siyasi varisi Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin bu platformanı necə inkişaf etdirərək daha yüksək səviyyəyə çatdırılması araşdırılmışdır.

Leyla CALALOVA,
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
ADPU-nun Qərbi Azərbaycan
Araşdırmalar Mərkəzinin rəhbəri

Qərbi Azərbaycandan oğuz türklərinin etnik təmizləmənin sonuncu mərhələsinin memarları (1987-1991)

Qərbi Azərbaycanda yaşayan soydaşları-mıza qarşı son iki yüz il ərzində həyata keçirilən etnik təmizləmə siyasətinin sonuncu mərhələsi artıq ötən əsrin səksəninci illərinin ortalarından başlamışdır. İflasa uğramış Miatsum “Birləşmə” ideyasının memarlarını tanımaq, tarixdən ibrət dərsi götürmək gənc nəsil üçün çox önəmlidir. Zəfər müharibəsindən sonra regionda vəziyyətin Azərbaycan xalqının xeyrinə dəyişməsinə baxmayaraq hələ də revanşist qüvvələrin tör-töküntüləri Ermənistanda qalmaqdadır. Qarşıdakı düşmənin məkirli hiyləgər olmasını bildiyimiz üçün biz gənc nəsle bu tarixi yaxşı aşılamalıyıq. Əslində Miatsum “Böyük Ermənistan” ideyasının tərkib hissəsi olmaqla birinci Qarabağ müharibəsinə səbəb olan Qarabağ hərəkatı zamanı istifadə olunan konsepsiya və şüar idi. İdeya əsasən erməni əhalisinin yaşadığı ərazinin Azərbaycanın yurisdiksiyasında qalmasıdan narazı olan ermənilər arasında M.Qarbaçovun perestroika (yenidənqurma) dalğasında yaranmışdır. Bu ideyanın memarlarından biri erməni yazçısı Zori Balayan idi. Z.Balayanın 1981-ci ildə Yerevanda “Sovetkan qroq” nəşriyyatında 100 min tirajla çap olunan və SSRİ məkanında geniş yayılan “Ocaq” (Yurd) kitabı Ermənistanda Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək üçün aparılan təbliğat işinin başlanğıcı hesab etmək olar. O, “Ocaq” əsəri ilə tarixi təhrif edərək, Qarabağın və Naxçıvanın qədim erməni torpağı olduğunu iddia edir. Həmçinin, kitabda Balayan “türkləri və azərbaycanlıları həm Rusiyanın, həm də Ermənistanın düşməni elan edir”. Sözügedən kitab Yerevanda nəşr olunan nüsxəsi Azərbaycanda populyarlıq qazanmışdır. 1984-cü ildə əsər Moskvada çap edildikdən sonra Azərbaycanda qəzəblə qarşılandı. Hadisələrin sonrakı inkişaf tendensiyasına diqqət edək.

21 fevral 1985-ci il tarixdə Ermənistan KP MK-nın sovet rəhbərliyinə 24 aprel gününün “Soyqırımı qurbanlarının xatirə günü” kimi qeyd edilməsi haqqında müraciəti Sov.İKP MK Siyasi bürosunun iclasının gündəliyinə daxil edildi.

1985-ci ilin dekabrında isə “Daşnaksütun” partiyasının Afinada keçirilən XXII qurultayı “**Böyük Ermənistan**” uğrunda mübarizəni yenidən genişləndirmək haqqında qərar qəbul etdi.

1986-cı ilin fevral ayında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində (DQMV) daş və mərmər karxanalarına müdir təyin edilmiş, millətçi kimi tanınan Arkadi Manuçarov SSRİ-də irəli sürülən “aşkarlıq” və “demokratiya” ideyalarından istifadə edərək Xankəndində tarix və mədəniyyət abidələrini qoruyan “Krunk” adlı təşkilat yaratdı. “Krunk” sözü erməni dilində duma deməkdir. Ancaq sonradan məlum oldu ki, “Krunk” sözü rus dilində “Komitet Revolyüsiionnoqo Upravleniə Naqornoqo Karabaxa” sözlərinin baş hərflərindən yaranmışdır. Təşkilatın əsas məqsədi isə tarixi abidələri qorumaq deyil, DQMV-ni Ermənistanla birləşdirməyə nail olmaq idi.

1987-ci il iyun-iyul tarixindən Ermənilər Xankəndinin küçələrində Dağlıq Qarabağı Ermənistanla birləşdirmək üçün təbliğat apararaq bu istiqamətdə vərəqələr yayırdılar. Ayı-ayrı adamların Moskvaya yazdıqları məktublar artıq bu dövrdə müxtəlif kollektivlərdən imzalar toplanması kompaniyasına çevrildi və ərazi iddialarının yeni mərhələsinin təməli qoyuldu. Bu hərəkatın əsas aparıcı qüvvəsi olan “Krunk” təşkilatı da gizli fəaliyyət göstərirdi.

Miyatsum ideyasının alovlu tərəfdarlarından biri də Krunk təşkilatının rəhbəri Arkadi Manveloviç Manuçarov idi.

İlin ikinci yarısında Yerevandan müntəzəm olaraq Xankəndinə gələn emissarlar ermənilər arasında fəal iş apararaq xüsusi imzalar toplaqla Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılaraq Ermənistanla birləşmək ideyasını təbliğ edirdilər.

21 oktyabr 1987-ci ildə Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini, böyük dövlət adamı Heydər Əliyev Sov.İKP plenumunda vəzifəsindən istefa verdi. Bundan bir neçə gün sonra artıq ermənilər mübarizəni açıq sferaya keçirdilər. Sov.İKP MK-nın baş katibi

Mixail Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə müşaviri A.Aqanbekyan Parisdə “İnterkontinental” hotelində müsahibəsində DQMV-nin Ermənistanla birləşdirilməsinin iqtisadi cəhətdən daha sərfəli olmasını və bu məsələ üzərində xüsusi komissiyanın işlədiyini bəyan edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi ideyasını irəli sürdü.

28 fevral 1988-ci ildə Qarabağın Ermənistanla verilməsini əsaslandırmaq məqsədi ilə Sovet Xüsusi Xidmət orqanlarının hazırladığı Sumqayıt hadisələri həyata keçirildi.

Sovet Xüsusi xidmət orqanları tərəfindən həyata keçirilən Sumqayıt cinayətindən ermənilər müəyyən dərəcədə istəklərinə nail oldular. Onlar xaricdə fəaliyyət göstərən erməni lobbisinin vasitəsi ilə Avropa Parlamenti (1988), ABŞ Senatı (1989) və Argentina parlamentində Sumqayıt hadisələrini pisləyən qərarlar qəbul etməyə nail oldular. Eyni zamanda Ermənistanın daxili auditoriyasına həmçinin beynəlxalq ictimaiyyətə aşıladılar ki, erməni xalqı ilə azərbaycan xalqının birlikdə yaşaması mümkün deyil.

Sumqayıt hadisələri bu tendensiyaları daha da gücləndirdi və bu, Azərbaycan Respublikasının qoşunları ilə Dağlıq Qarabağdakı erməni qüvvələri arasında hərbi toqquşmalara səbəb oldu.

1988-ci ildə Miyatsum ideyasının memarları Zori Balayan və Silva Kaputikyanla birgə Moskvada Mixail Qorbaçovla görüşür və ondan “Qarabağ məsələsini” Ermənistan SSR-in xeyrinə həll etməsini xahiş edir.

Qarabağ Komitəsi - 1980-ci illərin sonlarında bir çox erməni tərəfindən faktiki lider kimi tanınan bir qrup erməni avantüristi. Komitə 1988-ci ildə Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi məqsədilə yaradılıb. Komitə 1988-ci il dekabrın 7-də Ermənistanda baş vermiş zəlzələdən sonra Azərbaycandan göndərilən humanitar yardıma mane olmaq ittihamı ilə 11 dekabr 1988-ci il tarixində sovet hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən həbs edilmiş, lakin 31 may 1989-cu ildə sərbəst buraxılmışdır. Komitə daha sonra Pan-Erməni Milli Hərəkatını yaratmışdır. 1990-cı ildə The New York Times

komitəni “**Ermənistanda ən nüfuzlu millətçi qrup**” adlandırmışdır.

“**Qarabağ**” Komitəsi, Artsax hərəkatının erməni komitəsi. Mərkəzi hakimiyyətin diqqətini erməni xalqının Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi və konstitusiyaya ilə təmin edilməsi tələbinə yönəltmək məqsədi ilə 1987-ci ildə formalaşmağa başladı. Sonralar Ermənistanın SSRİ-dən müstəqilliyi bərabər məqsəd kimi qarşıya qoyuldu. O, 1980-ci illərin sonlarında minlərlə insan nümayişləri və mitinqləri təşkil edib onlara rəhbərlik edib, həmçinin Artsaxda paralel mübarizəyə öz təsirini göstərmişdir. Erməni Milli Hərəkatı Ermənistanın tarixində ilk hakim qüvvəyə çevrilən Qarabağ Komitəsinin əsasında yaradılıb.

“Qarabağ” Komitəsinin üzvləri Levon Ter-Petrosyan, Vazgen Manukyan, Babken Ararktsyan, Aşot Manuçaryan, Vano Sira-deqyan, Rafael Kazaryan, Samson Kazaryan, Ambartsum Qalustyan, Aleksan Hakobyan, David Vardanyan və Samvel Qevorqyan sonralar Ermənistanın siyasətində mühüm yer tutan siyasi funksionerlər oldular.

“Böyük Ermənistan” mifoloji arzusundan törəyən Miyatsum ideyasının memarları Azərbaycan türklərinə qarşı sonuncu etnik təmizləməni həyata keçirməklə tarixi torpaqlarımız olan Qərbi Azərbaycandan yüz minlərlə həmvətənlərimiz tərks etməsinə iyirmi faiz ərazimizin işğal edilməsinə səbəb oldu. Azərbaycan xalqı Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ikiyüzlüklük məğlubiyyətçilik sindiromuna son qoyaraq öz torpaqlarını işğaldan azad etməklə Miyatsum ideyasını tarixin zibilliyinə göndərdi. Lakin bütün bunlar bizim tarixi gerçəkliklərimizi öyrənmək və bundan ibrət götürmək və daima ayıq olmaq zorundayıq.

Səməd Vəkilov

Qərbi Azərbaycan şivələrində “yaşayan” tariximiz

Dilin sirri onun özündədir

Özbək şairi, ictimai xadimi Əlişir Nəvai

Azərbaycan xalqı Qədim Oğuz yurdunda - Qərbi Azərbaycanda yaşamış ulu babalarımızın bugünkü varislərindəndir. Qədim əcdadlarımızdan bizlərə miras qalmış mədəni sənətlərindən biri də onun dili və şivələrində yaşayan sözlərdir.

Xalqın danışdığı dil, onun yaratdığı ədəbiyyat tükənməz bir xəzinədir. Əsrlərin dərinliyindən gələn bu söz xəzinəsi xalqın müdrik və işıqlı zəkasını, qədim və zəngin dilini göstərir. Məqalədə Qərbi Azərbaycanın bir hissəsini təşkil edən Loru-Pəmbək zonasında işlədilən bəzi sözlərə nəzər yetirməyə, üstünlük verməyi qarşıma məqsəd qoymuşam.

Yeri gəlmişkən onu da xatırladaq ki, məşhur türkoloq N.A.Baskakov adı çəkilən bölgədə olmuş bölgəni zəngin dil faktlarını öyrənmək üçün bir neçə il tədqiqat da aparmışdır.

Həmin sözlərin bir qisminin işlənmə məqamlarına diqqət yetirək:

Ağroy-Ağrov: Ağroy (ağrov) oldum deyirlər. Yəni, dəhşətli dərəcədə qorxdum deməkdir. Ağroy-ağrov sözü diksinməyi, səksənməyi dəhşətini, gücünü bir anlığa da olsa, dözülməzliyini ifadə edir.

Çömələn: Xəstəlik adıdır. Daha çox toyuq-cüce, quş xəstəliyi nəzərdə tutulur. El arasında uşaqlar üçün tez-tez işlədən belə bir qarğış var: “Görüm sizi çömələnə aparsın”.

Dirda: Belində əyrisi-şişi olan adam. Məsəl var: “Dərdə dirda neyləsin”.

Karsala: Ağır eşidən adamlara deyirlər. **Munqov:** Burnunda danışan adamlara deyirlər.

Pıçırgan: Barmaqyarası... Ayaq barmaqlarının arası yara bağlayanda adına “**pıçırgan**” deyirdilər. Deyirdilər ki, bu xəstəlik ayaqyalın gəzməkdir.

Suruğvat: Acız və key. Gec hərəkətə gələn. Qarğış edirlər. “Gözüm səni **suruğvat** qalasan” və yaxud “**suruğvat** öl, səni”.

Yağır: Döyənəyin açdığı yara... Yəhər, palan eyni yerdən vurur, döyür, olur döyənək. **Yağır** döyənəkdən sonra başlayır.

Zağar: Balacaboy, kinli adam. Məsəl var: “**Zağar**, yerin altından baxar”.

Ciri: Diribaş, cəld, bütün vəziyyətlərdən qurtulmağı bacaran adamlara deyirlər.

Dambat: Özünü dartan, dik gözən adamlara deyirlər. çünki söz daha çox mənfəi mənanı ifadə edir.

Xınami: Quda mənasında işlənir.

İzsiz: Elm arasında belə bir deyim var:

“**İrsiz** oğuz, arsız qız”. **İrsiz** sözü daha çox utanmaz, üzül oğlanlara aiddir.

Qaxtağan: Qapı-qapı gözən yurdsuz, yuvasız adamlar. Daha çox ermənilər nəzərdə tutulur. Türkiyə türkcəsində də gürcü dilində də həmin mənada işlənir.

...**Qaxtağanı** xalqı”

Qıldışız: Məzhəbsiz, heç nəyə inanmayan, inad və tərs adamlara deyirlər.

Qılıq: Bu cür, belə sözüne qarşıdır. “Koroglu” dastanında Eyvaz deyir: “Baba, bu **qılıqda** çovdar olmaz, ay olmaz. Sözü baş-

qa sənə çalarları da yaşayır. Xasiyyət mənasında da işlənir. Məs: Çox **qılıqlı** adamdır. Yəni mehriban, hamı ilə dil tapan.

Qırım: İfadə var: “**Qırıman** bildim ki, məni vuracaq”. Vəziyyəti hazırlığı, durumu, durmağı, görkəmi və s. sözlərin hamısının birgə ifadə etdiyi mənanı tək bir möz-qırım sözü uğurla bildirir.

Qulğuna: Araqatan, “Xəbərci”, araya dava salan. Deyirlər: “Bir **qulğuna**, min qırına səbəbdir”.

Latayır: Kiminsə adına söz qoşmaq, böhtan, təhqirli sözlər demək.

Ləlik: Nəyəsə tamarzı qalmaq. Belə ifadə var: “Əvvəl bəyənmirdi, indi **ləlik** düşüb”. Yəni yalvarır.

Lələyün: Açıq, tamahkar, yalvarıb dil çıxardan, yedikcə yemək istəyən adam. Ona görə də məsəl var, deyirlər: “aşiq sözündən doymaz, **lələyün** gözündən”.

Loş: Tənbəl, ağır, məsuliyyətsiz adam. Qoşu atlarına da loş at deyirlər: İfadə var: “Yaman **loş** adamdır”.

Belə bir məsəl də işlədilir: “**Loş** adamın cibi boş olar”.

Pampaq: Əlindən heç bir iş gəlməyən adam. Deyirlər: “Axmaq **pampağa** iş tapşırıd...” Məsəl var: “**Pampağa**, papağı ağırlıq eyləyər...”.

Sülək: Avara. Məsəl var: “**Süləyin** yoldaşı küləy olar”. Sonra deyirlər: “Dədəsi **sülənənin** oğlu dilənər”.

Tosoy: Erməniyə deyirlər - **Tosoy** erməni. **Tosoy** deyilən kimi bilirsən ki, söz ermənidən gedir.

Tutama: Qərb bölgələrimizdə indi də ən çox işlədən sözlərdəndir. Bir az bacarıq, xasiyyət sözüne yaxındır. Deyirlər: “**Tutamalı** arvad, etibarlı at kişiye addır”.

Bulul: Balaca ol tayarlarına **bulul** deyirlər. Deyirlər: “Oğlunu tək qoyma, dul aparar, **bululu** hul qoyma, yel aparar”. Yəni, dik qoyma.

Cıncır: Vedre sözünün qarşılığıdır. “Əlində **cıncır** sudan gəlirdi.

Çust: Yumşaq dəridən tikilən ayaqqabı”.

Hərmə: Belə bir qarğış var: “Papağın **hərmədə** qalsın”. Məncə, evin üstünə atılan ağac-gərən, kərəninin üstünə nazik doğranmış ağac materialına pərdə, bunların arasındakı yerə isə **hərmə** deyirlər. Çox şeyləri qurutmaq üçün ora qoyarlar.

Öynə: Saat mənasını verir. Bir **öynə** yəni bir saatdan bir.

Pompul: Kəkil, başda saç dəstəsi...

Pompulu hulu gələn. Cibində puldu gələn. Həm ərlidi, həm ərsiz. Bəs niyə duldu gələn? (tapmaca) Kəkilli toyuqlara **pompullu** toyuq deyirlər. Qərb bölgələrimizdə qadın adı.

Bir məqalə çərçivəsində bütöv sözlərdən bəhs etmək imkan xaricindədir.

Qursaq: Mədə. Hövsələsiz, tez əsəbiləşən adama deyirlər: “Çox dar qursaq adamdır”. Bunun tam əksinə, dinc, ağır-taxtalı, hər xırda şeyə görə özündən çıxmayan adamlara deyirlər: “Gen qursaq adamdır”.

(Davamı 12-ci səhifədə)

Qərbi Azərbaycan şivələrində “yaşayan” tariximiz

(Əvvəli 11-ci səhifədə)

Xırça: Balacaboylu, boyunu içinə batıq adam. Məsəl var: “Xırçanın kini kalçaya bəsdir”.

Hüdələk: Nitqi nöqsanlı, tələsik danışan adam. Deyərlər: “Filankəs hüdələdi tökdü, bilmədim nə deyir”.

Oğursaq: Döş xəstəliyinin adı ola bilər. Rus dilində işlənən “Qurdnitsa” sözü-nə əvəzdir. Quzusu ölmüş qoyunu vaxtı-vaxtında sağmasan, oğursaq olar. Yəni, südü sağılmaz, yelinə qalar, xəstələnər. Məsəl var: “Oğursaq tülkü kəndə qaçar”. Balası öldürülmüş ana tülkünün yelinin ağrısı o qədər çox olar ki, nə elədiyini, hara getdiyini bilməz; adama tərəf qaçar.

Pıçırgan: Barmaqarası... Ayaq barmaqlarının arası yara bağlayanda adına “pıçırgan” deyirdilər. Deyirdilər ki, bu xəstəlik ayaqyalın gəzməkdəndir.

Daramışıl: Hər xırda şeydən qazanmağı bacaran, dolanmaq üçün hər yerə baş vuran və əli dolu gələn adamlara deyirlər: “Daramışıl adamdır”.

Elti: İki qardaşın arvadı bir-birinə elti-dir... “Elti-eltidən görər” deyiblər. Belə də deyirlər: “Bu elti elə bilər o elti dünyanı yedi...”.

Löyünsüz: Pisniyyət, gözüdoymaz, bununla yanaşı, səliqəsiz, öyni-başı, yeriyəndə pis olan adam... Məsəl var: “Löyünsüzə böyüklük eləmək olmaz”. “Böyüksüh az idi, löyünsüz də gəldi...”, “Löyünsüzə nə oynə”, “yeddi oynə löyünsüzü doyurmaz...”, “Löyünsüzü oynə də öy eləmədi...”.

Pörnək: Dəstə, nəsil, tay-tuş. Bir vaxtda bir məhəllədə doğulub böyümüş adamlar. Deyilənlərdən: “Biz bir pörnəyik”, “Getdim pörnəyə düşdüm”.

Sirəcəli: Fürsət güdən adam. Arxada vurana deyirlər: “Ehtiyatlı ol, sirəcəli adamdır”.

Təvərə: İri dodaqlı adama təvərə deyirlər. İstər qadın olsun. İstər kişi. Ümumiyyətlə, “təvərə” sözü qabarıq, çevrim, dairəvi mənasında işlənir.

Məsələn: Xalçada düz vurulmayan, kobud, qaba, iri ilmələrə deyirdilər: “Təvərə ilmələr”.

Tuşqul: Nişançı, atıcı, dəqiq nişan atan adam.

Üzlü, tərs, birinə ilişdikcə, əl çəkməyən adamlar üçün də işlənir. Pah elə bil quşu tuşqula götürüb, əl çəkmir.

Yanqu: Dikbaş, özündən deyən, lovğa. Yanqır təzə paltar alar, başlayar özünü dartmağa. Əyin-başı lap köhnə ola bilər, amma saçını da darayib çıxar adam arasına, saçının səliqəsiylə, davranışıyla görünər, çünki yağlanıb daranmış saç köhnə paltarla o qədər də tutmur, ikinci tərəfdər, o yerisi ki, yanqır adam yeriir, əyin-başının yox, saçı ilə yerisidir. Ona görə də deyirlər: “Fikir vermə yanqıra, az qalacaq anqıra”.

Çüy: Mal-heyvanı hörükləmək üçün yerə-torpağa çalınan mıx-çüy. Ağacdən düzəlir, dəmirdən də. Sərgərdən, avara, gəzərji adamlara deyirlər: “Çüyü çiyindən gəzir”.

Darava: Pəncərə dəmiri

Çatma: Evin üstünü örtmək üçün istifadə olunan ağac materialı, bəzi yerlərdə “mil” deyirlər.

Cılgı: “Cılgı pendiri” ifadəsi var. Dəridə saxlanır. Motaldan fərqlidir. Su-maya qarışıq dəridə saxlanır. Xüsusi qaydası var ki, hər adam bilməz, yalnız həmin zonadakı adamlar bilir.

Çörəməz: Yaylaq yerlərində, qaymaqla iləməni qarışdırıb içinə də xarlanmış, yəni qalmış qar qatardılar və adına çörəməz deyirdilər. Dondurma mənasındadır.

Xılı: İtin çoxluğu, yəni sürüsü. Söz var: “Nəyə yığılmı-sız it xılı kimi”. İt xılı köpək sürüsü.

Həmzə Əliyev, dosent, Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası kafedrasının müdiri

Qərbi Azərbaycanlıların deportasiya tarixindən

Bir neçə əsr azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə, soyqırım siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərlə, faciələrlə üzləşmişdir. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən bu plan nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən - min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi torpaqlarından qovularaq kütləvi qətl və qırğınlarla məruz qalıb, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskənləri məhv edilmişdir.

1905-1906-cı illərdəki erməni-müsləman davasında İrəvan və Yelizavetpol quberniyalarında 200-dən artıq kəndi ermənilər yerlə yeksan etmiş və əhalisini soyqırma məruz qoymuşlar. Daşnaksütyun partiyası liderləri “erməni məsələsi”ni həll etmək, “Böyük Ermənistan” xülyasını reallaşdırmaq üçün bütün yerli təşkilatlara göstəriş göndərərək tələb etmişdi ki, İrəvan, Gəncə mahallarında olan bütün türk kəndlərini vıran qoysunlar, bu kəndləri yerli əhalidən, yəni azərbaycanlılardan birdəfəlik təmizləsinlər. Ancaq bu zaman bütün bunlara hökumət heç bir tədbir görmürdü. Əksinə bu çar hökumətinin istəyi idi. Meydana çıxan həm də “Böyük Ermənistan” xülyasını gerçəkləşdirmək yolunda “Daşnaksütyun” və “Hnçak” partiyasının yeritdikləri amansız siyasətin mahiyyəti idi. “Türksüz Ermənistan” a nail olmaq üçün ən qatı millətçilikdən, ən qəddar vəhşilikdən istifadə etmək bu partiyaların mübarizə şüarı olmuşdu. Bu vəhşilikləri M. S. Ordubadi belə qələmə almışdır: “Həsən Əfəndinin qətl yerindən bir az şimala doğru bir palaz parçası göründü. Bu camaatın hamısını ağılatdı. Zira palazı kənara çəkən kimi 15 nəfər üzərində çiçək, yəni abidə əlaməti sönməmiş körpə cocuqların kəsilməsi başları və bir parça bir-birinə qarışmış bədənləri göründü Cənub səmtdə həddən artıq arvad-uşaq bədənləri tökül-müşdü, küləyin şiddətindən yüksək təpələrdən qarlar cənəzlərin üstə yığılmışdı. Amma yenə bədənlərində son nəfəsi olan qətl olmuş məzlum bacıların görünən qanlarından qarlar uzaqdan bahar lələləri kimi qızarırdı...” Ədib bu vəhşiliklərin səbəbini də ermənilərin avtonomiya-idarə muxtariyyəti həvəsində olmaqlarında görür. “Erməni məsələsi”nin canı da məhz elə dənizdən-dənizə erməni dövləti yaratmaq “həvəsidir”. XX əsrin əvvəlində bu “həvəs” nəticəsində

törədilən iki qırğında təqribi hesablamalara görə öldürülən, yaranan, ata-baba torpaqlarından didərgin düşən, digər təzyiq və məhrumiyyətlərə, amansız vəhşiliklərə məruz qalan azərbaycanlıların sayı iki milyona yaxındır. Daşnaqların bu siyasəti Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində daha geniş miqyas aldı.

XIX əsrdə Çar Rusiyası tərəfindən Osmanlı və İran ərazisindən ermənilərin kütləvi şəkildə Cənubi Qafqaza-İndiki Qərbi Azərbaycan ərazisinə köçürülməsi ilə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarında sıxışdırılması prosesinə başlanılmışdır. 1918-1920-ci illərdə yüz minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirilib, öz yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalaraq qaçqın çevrilib, yüz-lərlə Azərbaycan kəndi yer üzündən silinmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Zaqafqaziyanın sovetləşməsindən öz çirkin məqsədləri üçün istifadə edən ermənilər 1920-ci ildə Zəngəzur və Azərbaycanın bir sıra digər torpaqlarını Sovet hakimiyyətinin köməyi ilə Ermənistan SSR-in ərazisinə daxil etməyə nail olmuşdur.

Sonrakı dövrdə bu ərazilərdəki azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətini daha da genişləndirmək məqsədilə yeni vasitələrə əl atmışlar. Bunun üçün onlar SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il “Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərarına və 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi tor-

paqlarından kütləvi surətdə deportasiyasına dövlət səviyyəsində nail olmuşlar. SSRİ Nazirlər Sovetinin bu qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktları olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-1953-cü illərdə 150 mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki doğma torpaqlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur. Əsrin əvvəllərində əksər əhalisi azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-in digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq qovulmuşdur. Azərbaycanlıların hüquqları kobudcasına pozulub, onlara qarşı sətir repressiyalar həyata keçirilmişdir.

Bundan sonra isə erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 1950-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kampaniyasına başlayıblar. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları kütləvi şəkildə dəyişdirilib, toponimika tarixində misli görünməyən hadisə - qədim toponimlərin müasir erməni adları ilə əvəzlənmə prosesinə baş vermişdir.

Erməni millətçiləri tərəfindən Azərbaycan xalqının mənəviyyatına, milli qururuna və məniyyətinə yönəlmiş böhtanlar azərbaycanlılara qarşı siyasi və hərbi təcavüz üçün ideoloji zəmin yaratmışdır. Ermənilərin Sovet rejiminin imkanlarından istifadə edərək həyata keçirdikləri anti-azərbaycan təbliğatı 1980-ci illərin ortalarında daha da güclənmişdir.

Bütün məhrumiyyətlərə, deportasiyalara baxmayaraq, 1988-ci ilə qədər Ermənistanda azərbaycanlıların yaşadıkları ərazi respublika ərazisinin (29.8 min kv.km.) 25 faizini, yaxud təqribən 7.5 min kv. km-ni təşkil edib.

1988-1989-cu illərdə azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından - Ermənistandan növbəti deportasiyası baş verib, nəticədə 250 min azərbaycanlı qaçqın düşmüşdür. Bu hadisəyə, o cümlədən Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi cəhdlərinə Azərbaycan xalqının etirazı ona qarşı 1990-cı ilin yanvarında Sovet qoşunlarının yeridilməsinə, Bakıda və Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında kütləvi qırğınlarla səbəb olub.

Azərbaycanlıların Ermənistan ərazisindən deportasiyası başa çatdıqdan sonra erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağda azər-

baycanlıların etnik təmizlənməsinin, soyqırımının növbəti mərhələsinə başlayıb və Azərbaycan Respublikasının 20 faiz torpaqları Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə öz çıxışlarında indiki Ermənistanın tarixi Azərbaycan torpaqlarında yarandığını bəyan edib: “Əfsuslar olsun ki, 1918-ci ildə gənc Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İrəvanı Ermənistanla, demək olar, bağışladı. Bütün sənədlər var. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk qərarlarından biri də o idi ki, İrəvan paytaxt kimi Ermənistanla verilsin. Baxmayaraq ki, o vaxt İrəvanda əhalinin əksəriyyəti azərbaycanlı idi. Bu, böyük səhv idi. Bu, o vaxt gənc Azərbaycan dövlətini erməni təxribatlarından qorumadı. Bəlkə də buna ümid edirdilər. Biz, demək olar ki, İrəvanı o vaxt itirdik. Amma görürük ki, ermənilərin iddiaları azalmır. Onlar vaxtaşırı ən yüksək səviyyədə müxtəlif cəfəng şüarlar, fikirlər səsləndirirlər ki, yenə də onların qonşu ölkələrin torpağına iddiaları var”. Dövlət başçısı bildirib ki, azərbaycanlılar tarixi torpaqlarını unutmamalıdır: “Bu da, gələcək fəaliyyətimiz üçün istiqamət olmalıdır, necə ki, biz bu gün də bu istiqamətdə iş görürük. Bizim tarixi torpaqlarımız İrəvan xanlığıdır, Zəngəzur, Göyçə mahallarıdır. Bunu gənc nəsil də, dünya da bilməlidir. Mən şadam ki, bu məsələ ilə bağlı - bizim əzəli torpaqlarımızın tarixi ilə bağlı indiki sanballı elmi əsərlər yaranırlar, filmlər çəkilir, sərgilər təşkil olunur. Biz növbəti illərdə bu istiqamətdə daha fəal olmalıyıq və dünyanın müxtəlif yerlərində sərgilər, təqdimatlar keçirilməlidir. Çünki İrəvan bizim tarixi torpağımızdır və biz azərbaycanlılar bu tarixi torpaqlara qayıtmalıyıq. Bu, bizim siyasi və strateji hədəfimizdir və biz tədricən bu hədəfə yaxınlaşmalıyıq.

Möhübbət Məmmədov ADPU, Qərbi Azərbaycan Araşdırmalar Mərkəzinin müəssisi

Təsisçi və baş redaktor
Mahirə Hüseynova

Leyla Calalova
baş redaktorun müavini

Möhübbət Məmmədov
məsul katib

Redaksiya heyəti:

Fərrux Rüstəmov
İbrahim Bayramov
Könül Həsənova
Səməd Vəkilov
Cəlal Allahverdiyev

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyində
qeydiyyatdan keçmişdir.
Şəhadətnamə
№ CA61EF814733BA

Ünvanımız:
Bakı şəhəri,
Ü.Hacıbəyov küçəsi 68

Qəzet redaksiyanın kompüter mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş və “Azərbaycan Nəşriyyatı” MMC-nin mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.
Tirajı: 200. Sifariş: 2288.